

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi

Ankara University
Faculty of Political Science
Research Center For Development & Society

Tartışma Metinleri Working Paper Series

Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce

Alev ÖZKAZANÇ*

No.85

June/Haziran 2005

<http://www.politics.ankara.edu.tr/WP>

http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php

** Ph.D., Ankara University, The Faculty of Political Sciences, Department of Political Science, 06590 Cebeci, Ankara

e-mail: ozkazanc@politics.ankara.edu.tr

- *Only the author of the papers published in The Series can be held responsible for the views, ideas, and the terminology adapted in the paper. The Research Centre for Development and Society (GETA) reserves the right to express opposing or supportive perspective upon the debates.*
- *The Series encourages the process of academic dialogue prior to the publication of the written material. The Series believes that constructing and strengthening the critical environment in the academia are crucially important for the lively academic dialogue.*
- *Paper proposals for publication in The Series and other contributions, comments, and remarks about the previously published material can be sent to The Series correspondent.*

- Tartışma Metinleri serisinde yayınlanan eserlerin görüş, düşünce ve terminolojisi tümüyle yazara ait olup, A.Ü. SBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi'ni (GETA) bağlamaz.
- Tartışma Metinleri bilimsel çalışmaların yayın öncesi akademik diyalog sürecine dahil edilmesi işlevi ile akademik diyalogun geliştirilmesini, güçlendirilmesini ve ihtiyacımız olan eleştiri ortamının oluşturulmasını amaçlamaktadır.
- Tartışma Metinleri serisinde yer alan çalışmalar hakkındaki görüş ve değerlendirmeler, doğrudan doğruya yazara veya yazara iletilmek üzere aşağıdaki sekreterlik adresine gönderilebilir.

Ankara University Working Paper Series
Correspondent: Research Fellow
Onurcan Taştan
<octastan@politics.ankara.edu.tr>

Publisher: Ankara University Publishing House

Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce

Türkiye'de neo-liberal düşüncenin analizine girişmek bir dizi soruyla yüzleşmeyi gerektirir. Bunlardan ilki Batı siyasal deneyiminden türetilmiş bir kavram çifti olarak liberalizm ile neo-liberalizmin Türkiye bağlamında ne ölçüde geçerli olduğu sorusudur. Diğer bir deyişle bu kavram çiftiyle Türkiye'nin siyasi tarihini ve özellikle de son yirmi yılını açıklamaya çalışmak ne derece doğrudur? Türkiye gibi bir ülkede liberalizm ile neo-liberalizm arasında anlamlı bir fark gösterilebilir mi? Peki ya Türkiye sağının 'tipik hâlleriyle' ilişkili olarak liberalizmin anlamı nedir? Neo-liberalizmin liberalizmden farkı ve sağın diğer hâlleri ile eklemlenmesi sorusunun sadece Türkiye için geçerli olmayıp, küresel bir fenomen olarak neo-liberalizm olgusunu analiz etmek açısından da hayati olduğu söylenebilir. Tarihsel ve kuramsal olarak neo-liberalizm terimi tam olarak neye işaret etmektedir? Neo-liberalizmin bir düşünsel/siyasi gelenek olarak liberalizmle kurduğu süreklilik-kopuş ilişkisi nasıl düşünülebilir? Söz konusu kuramsal sorunların tümüne yönelik doyurucu yanıtlar vermeyi hedeflemeyen bu yazının temel sorusu, Türkiye'nin son yirmi yılda yaşadığı neo-dönüşüm bağlamında liberal düşüncelerin gelişim dinamiklerinin ne olduğunu anlamaya çalışmak ve taşıdığı anlam ve potansiyelleri sorgulamak olacak. Neo-liberalizmin bir evresinden başka bir evresine geçiş sancılarını yaşadığımız günümüz Türkiye'sinde bu ikisi arasındaki gerilimli ilişkinin analizi özel bir siyasi önem taşımaktadır. Ancak önce küresel bir fenomen olarak neo-liberalizme dair bazı temel tespitler yapmak gerekli görünüyor.

Liberalizmden Neo-liberalizme

Liberalizmden neo-liberalizme dönüşüm süreci asıl olarak, piyasa merkezli bir (sivil) toplum, hukuk ve siyaset anlayışı geleneğinin, ortaya çıkışından neredeyse 400 yıl sonra ne hâle dönüştüğüne dair sorunun yanıtlanması yoluyla anlaşılabilir. Batı modernliğinin karmaşık serüveninin analizini gerektiren bu büyük soruya dair burada ancak şu temel saptamayı yapmak mümkün: Bir düşünce akımı ve yönetim zihniyeti olarak liberalizm her yönüyle oldukça 'modern' bir nitelik taşıırken, 'klasik liberalizme' geri dönüş mitiyle kendini kurmaya çalışan neo-liberalizm, (örgütlü) modernliğin çözülme sürecinden beslenmekte ve bizzat bu süreci derinleştirmektedir. Bu tarihsel süreçte, klasik liberalizminin modern repertuara katmış olduğu tüm kurumsal pratik ve normların anlamı zorunlu olarak ve radikal biçimde değişmektedir. 19.yy sonundan itibaren tüm bir modern tarihi, yani liberalizmin de ancak kendini dönüştürerek ayak uydurabildiği tüm bir tarihsel süreci 'sapkınlık' olarak mahkûm eden neo-liberal söylemde artık hiçbir 'liberal' terim

eskisiyle aynı anlamı işaret etmiyor. Mutlakiyetçi bir rejime karşı eşitlik ve özgürlük şiarıyla ortaya çıkan liberalizm uzun bir tarihsel süreç boyunca kurucu/devrimci bir nitelik taşıdı; büyük bir ‘siyasi irade’ yoluyla piyasa merkezli bir sivil toplum ve devlet düzeni kurdu. Nevzuhur bir ideoloji olarak liberalizmin amacı, yükselen bir sınıfı ulusal ve küresel çapta hegemonik kılmaktı. Bu süreçte ‘eşitlik’ ve ‘özgürlük’ terimleri ‘ulus’, yurttaşlık, ‘halk’ ve ‘ulus-devlet’ ile eklemlenerek anlam kazandı ve bu oluşumları besledi. Elbette liberalizmin ‘kuruculuğu’ büyük çaplı bir toplumsal yıkım anlamına da geliyordu. Doğa ve insanın metalaştırıldığı, ‘kendi yasalarına göre işleyen piyasa’ fikri, Polanyi’nin deyişiyle insanlık tarihinde görülmemiş ‘sınırsız ve kontrolsüz bir toplumsal değişime duyulan yobazca ve mistik bir anlayışı’ temsil ediyordu (Polanyi, 1986). Yine de yol açmış olduğu tüm insanlık trajedilerine rağmen, liberalizm modern siyasi mücadelelerin karmaşık mantığı içine gömülerek neredeyse 20. yy’ın sonlarına kadar hegemonik olmayı; ‘eşitlik’ ve ‘özgürlük’ kavramlarının anlamlarını liberal bir çerçevede sabitlemeyi bir ölçüde başardı. Ancak liberalizm bu başarısını, yüzleştiği her tarihsel kırılma döneminde rakip ideolojilerle ulusal-popüler hegemonik mücadele içine girerek kendisini de önemli ölçüde yenilemesine ve ‘sosyal liberalizme’ dönüşmesine borçluydu. Wallerstein’in deyişiyle devlet iktidar eliyle reform stratejisi olarak liberalizm ulus devletlerin oluşumunda ve meşrulaştırılmasında kurucu rol oynayarak 1989’a kadar dünya sisteminin egemen ideolojisi hâline geldi (Wallerstein, 1998). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, liberalizmin hegemonyasının doruk noktasını çıktığı 1968’den itibaren hızla inişe geçmeye başladığı bir dönem oldu. 1980’lere gelindiğinde bu süreç, liberalizmin neo-liberalizme dönüşmesiyle sonuçlanmıştı. Bu süreçte liberal gelenek daha önceki süreçte eklemlendiği sosyal-demokrat öğelerden hızla sıyrılarak, yeni sağ söylem içinde giderek daha fazla muhafazakâr ve otoriter öğelerle eklenmedi. Sonuçta ortaya tüm toplumsal yaşamın piyasa terimleri üzerinden algılandığı bir piyasa fetişizmi olarak neo-liberal bir tahakküm tarzı ortaya çıktı.

1968, 1980, 1989 ve 11 Eylül 2001 gibi önemli tarihsel evrelerden geçerek hızla derinleşen ve küresel bir fenomen olarak neo-liberalizmi öne çıkaran bu yapısal dönüşüm sürecinin ayrıntılı bir analizine girmektense, burada temel bir saptamayla yetinmek istiyorum. İlk bakışta neo-liberalizm, ikinci savaş sonrası refah devletinin toplumsal ve siyasi düzenlemelerine karşı bir eleştiri olarak görünür. Oysa neo-liberalizm, refah devleti eleştirisinin ötesinde ya da nezninde refah devletinde sınırlarına dayanmış olan temel modern-demokratik değer ve pratiklerin tümüne karşı radikal bir saldırıyı temsil etmektedir. Yani artık neo-liberalizm kendine ‘düşman’ olarak, selefinde olduğu feodal

beyler ve mutlakiyetçi düzen değil, 18 ve 19.yy'ın mücadeleleri sonucunda varılmış olan toplumsallık ve siyaset kavrayışının bizzat kendisini almak zorunda. Neo-liberalizm de liberalizmin bir zamanlar yaptığı gibi topluma çok büyük bir müdahale yapmakla birlikte, bugün bu büyük iddia ve ona eşlik eden 'dönüştürücü' güç hiç de devrimci, hatta 'hegemonik' olma özelliği taşıyor. Çünkü artık bu dönüşüme 'eşitlik' ve 'özgürlük' gibi klasik devrimci umutlar değil, giderek daha 'barbarca' tavır ve duyarlıklar eşlik ediyor. Saf/klasik geline geri dönmeyi ne kadar bağnazca savunursa, neo-liberalizm, eşitlik ve özgürlük, sivil toplum ve hukuk devleti gibi değerlerin klasik/liberal anlamlarından o kadar uzaklaşmış oluyor. Şu anda çökmekte olan tarihsel sistemin içinde bizzat liberalizmin ilke ve stratejileri içkin olarak varolduğu ölçüde, liberalizm kendi yıkımı üzerinden 'kurucu' bir müdahalede bulunmak kapasitesini hızla yitiriyor. Liberalizm bir zamanlar kol kola girdiği devlet merkezli ulusal kalkınmacılık bağlamında ulusal-popüler bir güç olma iddiasından vazgeçerek küresel bir tahakküm mantığı biçimini alıyor. Sivil toplum-devlet ayrımının bulanıklaştığı, kamusalığın ve sivil toplumun ilgasının yaşandığı bu dönemde neo-liberalizm, 'yeni ortaçağın barbarlık fenomenlerine eklenerek anlam kazanıyor. Hedefi tüm küre olan kontrol toplumu, çoğulluk ve tekilleşme üzerinden esnek ve değişken ağlar yoluyla işleyerek disiplin aygıtlarının güçlenmesine ve genelleşmesine işaret ediyor (Hardt ve Negri, 2001). Sonuçta neo-liberalizm küresel ölçekte iktidarın sadece piyasa modeli üzerinden yapılanmaya yöneldiği bir aşırı tahakküm biçimi olarak karşımıza dikiliyor. Temsil, rıza, kural, usul, norm ve kararın liberal anlamları bu tarihsel uğrakta siliniyor ve yerini küresel düzeyde bir iç savaş/doğal durum mantığının gereklerine bırakıyor. Eşitlik ve adalet kavramlarının değersizleştiği, özgürlüğün ise gücünün 'serbestliği' olarak algılandığı bu uğrakta sayıları giderek artan bir kitle/çokluk kaybedenler safına itiliyor. Üstelik sonuçlarından bağımsız olarak tanım gereği adil gibi görünen bu oyunda dışlanmış olmak, kişinin kendi kusuru olarak görüldüğü için oyun dışına itilme aynı zamanda kahredici bir tahakküm biçimini alıyor.¹

¹ Elbette 'neo-liberalizm', bu tarihsel sürecin her veçhesinden sorumlu olan ya da her şeyi açıklayan kadir-mutlak bir öznenin adı değil. Bu nedenle 'neo-liberalizm' kavramının modernliğin çözülme sürecinin neredeyse tüm boyutlarını ifade eden bir kavram olarak aşırı yüklenmiş kullanımını bazı sakıncalar yaratabilir. 'Çağın ruhunu' en iyi yansıtan bir terim olabilir ancak bu çözülüş sürecinde 'neo-liberalizm' dışında etkilerin de payı olduğunu unutmamak gerekir. Burada söylenen şudur: liberalizmin repertuarındaki her kelime ancak modernliğin çözülüş süreci içinde anlam ve etki kazanmakta; her kelimenin anlamı bu süreçte zorunlu olarak dönüşmektedir. Buna bağlı olarak bir noktanın daha vurgulanması gerekiyor. 'Liberal' gelenek, kendi tekelinde olduğunu düşündüğü değerlerin daha 'demokrat', 'sosyal demokrat' ya da 'radikal demokrat' yorumlarına yol vermediği sürece, yani bu sefer küresel çapta bir sol/sosyal liberalizm olarak kendini yeniden üretmeyi

Bu tarihsel kırılma döneminde bir yönetim zihniyeti olarak sivrilen neo-liberalizm, klasik liberalizmden farklı özellikler sergiler. İleri kapitalist toplumların yeni yönetim zihniyeti olarak neo-liberalizmi liberal yönetimden ayıran temel nokta, tam da yukarıda tarif edilen konjonktürün, kendiliğindenci ve doğalcı liberal söyleme kıyasla çok daha ‘müdahaleci’ olmayı gerektirmesidir.² Siyasi yönetimin saygı göstermek ve tüm yönetim eylemini ona göre düzenlemek zorunda olduğu özerk bir varlık alanı olarak ‘toplum’ elbette neo-liberalizmin değil liberalizmin keşfidir. Buna göre ‘piyasa’ ve ‘toplum’ siyasi yönetimin ancak genel düzenleyici kurallarını koyabileceği, ancak kendi özerk yasalarına bırakıldığında uyumlu işleyen varlık alanlarıdır. Dolayısıyla liberalizm ile neo-liberalizm, siyasi yönetimin bireysel özgürlükler/özerklikler yoluyla yönetmesini yönetimin etkinliği ve meşruiyeti açısından önemli görme noktasında birleşirler. Buna karşılık, neo-liberal yönetimin farklılığı, refah devletinin oluşmasıyla sonuçlanan uzun tarihsel ‘sapma’ konjonktürünün piyasa/toplumun özgün işleyiş dinamiklerini tahrip ettiği saptamasından kalkarak, toplumu yeniden yola sokmak için özel ve güçlü bir siyasi müdahalenin gerekli görülmesinden kaynaklanır. Bu nedenle ‘piyasanın işlemesi’ kendiliğinden bir olgu olarak değil, siyasal, yasal, kurumsal ve kültürel koşullara/müdahalelere bağlı ‘yapay’ bir durum olarak değerlendirilir. Bu ise, tüm toplumsal varoluş alanlarının piyasa modeline göre yeniden düzenlenmesi işini neo-liberal yönetimin temel amacı hâline dönüştürür. Böylece refah devletinin yönetim nesnesi olan ‘toplum’ un çözülmesiyle birey ve mikro/ahlâki cemaatler onun yerini alır. Neo-liberalizm tipik olarak bireyi ‘girişimci’ olarak tahayyül eder. Girişimcilik bireyin tüm davranışlarını yönlendirmesi gereken temel bir haslet olarak yaygınlaştırılmaya çalışılır.³ Girişimci, kendi hayatı üzerinde girişimde bulunarak yaşam kalitesini arttırmaya çalışan, aktif, sorumlu, rasyonel, tercih sahibi bireydir. Birey böylece tüketici ve müşteri kimliğinin yanısıra, iş yaşamında başarılı, toplumsal risklere karşı kendini hazırlayan, kendinin ve ailesinin kaderinden sorumlu kişi kimliğiyle de öne çıkarılır. Rekabeti tüm toplumsal yaşama yayarak bireylerin kendi kendini yönetmelerinin teşvik edilmesi yoluyla yönetim temel strateji hâlini alır. Öte yandan, neo-liberalizm, ‘toplumun’ çözülmesini ve kamusallık ve yurttaşlık üzerinden oluşan bağların yerini mikro ağların ve cemaat bağlarının almasını teşvik eder. Milli-toplumsal yükümlülüklerin

başaramadığı sürece, liberalizm ile neo-liberalizmin birbiri yerine kullanılmasını önlemesi mümkün olmayacak gibi görünüyor

² Bir yönetim zihniyeti olarak neo-liberalizm tartışması için bkz. (Barry 1996; Burchell 1999).

³ Girişim kültürü ile ilgili tartışmalar için bkz. (Heelas / Morris, 1992)

küçük cemaat içinde gerçekleştirilmesi eğilimi, yaşam tarzı, kimlik ve ahlâkın artan bir 'siyasi' önem kazanmasıyla paralel gelişir.

Türkiye'de 1980 Sonrasında Neo-liberal Dönüşüm

Peki ileri kapitalist Batının iktidar yapısına dair görünen tüm bu analizler Türkiye için ne ifade ediyor? 'Biz bize benzeriz'ci bir ufuk darlığına gömülmek ile Türkiye'yi Batılı deneyimlerden çıkarsanmış kavramlar karşısında sınanan ampirik bir malzemeye indirgemek seçenekleri dışında, Türkiye'de 'neo-liberal dönüşüm' kavramsallaştırması ne şekilde yorumlanmalıdır? Türkiye 16. yy'dan itibaren küresel modernlik sürecine kendi özgül dinamikleriyle eklenen bağımlı kapitalist bir coğrafya olarak, her evrede Batı modernliğine paralel ama kendine özgü bir dönüşüm sergilemiştir. İkinci Savaş sonrası dönemde de Türkiye toplumu, ileri kapitalist toplumlardaki sosyal refah devletine paralel olarak ulusal kalkınmacılık temelinde kendi 'örgütlü' modernlik macerasını yaşıyordu. 1970'lerin sonlarından itibaren Batılı ülkeler refah devletinin radikal soldan sıkıştırılmasına karşı otoriter-popülist bir tepki gösterip yeni sağa doğru kayarken, iç savaş boyutlarına varan çok daha şiddetli bir çatışma yaşayan Türkiye'de egemenlerin reaksiyonu açık bir askeri darbe biçimini almıştı. Dolayısıyla 1980 sonrasında Türkiye, küresel kapitalizmin yeni evresine öncelikle darbe eşliğinde başlatılan bir pasif devrim yoluyla yapısal uyum göstermeye zorlandı. Batı'daki oluşumlara paralel şekilde Türkiye'de de yeni sağcı bir hükümet on yıla damgasını vurdu. Böylece 80'ler Türkiye tarihine kapitalizmin derinleşmesi ve giderek burjuva hegemonyasının gelişmesinde önemli bir atılım evresi olarak geçti. Küresel kapitalizmin gelişim dinamikleriyle güçlü bir rezonans hâline geçen Türkiye, kendine has bir neo-liberal dönüşüme sahne oldu. Türkiye'ye has neo-liberalizm tarzı, 1960 sonrasında kendi kaderine el koymak için harekete geçen Türkiye toplumunun kolektif iradesi nezninde aslında demokratik modernliğin değerlerine karşı topyekûn bir savaş açan bir otoriter zihniyet ile yapısal uyumu gözetken piyasacı mantığın sentezi üzerinden şekillendi. 80 sonrasında otoriter-devletçi egemenlik terimleri ile piyasacı terimler giderek daha fazla birbirine referansla anlam kazanan yeni bir sentez oluşturdular. Toplumsallık, kamusallık, demokrasi ve yurttaşlık gibi kavramların işaret ettiği tüm değer ve kurumlar, otoriter piyasa modelinin önünde pürüz olarak görülüp temizlenmeye girişildi. Türkiye'de neo-liberal dönüşümün içeriği kapitalizm, siyasi iktidar ve kültürün buraya has yapılarından beslenen özgül biçimler almakla beraber, tahakküm mantığının hiç olmadığı kadar piyasa mantığı üzerinden doyalımlanmaya başlaması açısından 'neo-liberal' sıfatını haklıyordu. Yine

de Türkiye'ye has neo-liberalizmin özgün yanı, 12 Eylülde yeniden yorumlanmış güçlü bir otoriter devletçi gelenek üzerinden ağır bir devletçi tahakküm mekanizmasıyla iç içe geçmiş olmasıydı. Böylece 'piyasa' ile 'devlet zoru' çok girift biçimlerde iç içe geçti. Türk-İslam-piyasa sentezi olarak gündeme gelen yeni sağcılık her üç öge arasında, toplumsal, kamusal ve demokratik değerlere karşı kendi içinde gerilimli ama dışa karşı güçlü bir ittifak kurdu. Sonraki yirmi yıla damgasını vuracak olan ise devlet merkezli egemenlik pratikleri ile piyasa merkezli liberalleşme arasındaki bu gerilimli işbirliği ilişkisi olacaktı. Bu üçlü arasında kurulan ittifakın yarattığı sorunlar giderek daha da içinden çıkılmaz hâle gelecekti. Giderek kendini daha fazla dayatan küresel entegrasyon baskısı altında milliyetçilik/muhafazakârlık, İslamcılık ve piyasacılık üçlüsü arasındaki gerilimin sahnelenmesi, 2000'lere gelindiğinde ortaya Türkiye toplumunun varoluş kaygılarını doruk noktasına çıkaran son derece dramatik bir oyun çıkarmıştı.

1980'lerde Türkiye'de neo-liberal yönetimin nüvelerinin oluştuğunu iddia etmemizi mümkün kılan temel olgu 'piyasa' ve 'piyasa toplumu' fikrinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü biçimde savunulmaya başlanmasıdır. Bu gelişme hiç kuşkusuz kendiliğinden olmadı. Piyasayı kurmak ve geliştirmek adına yapılan yasal, kurumsal ve kültürel müdahaleler bu dönemde çok arttı. Böylece Batı'da uygulananlara benzer taktik ve teknikler (girişim ve rekabet kültürünü yayma, özelleştirme, özerkleştirmeyle ilgili teknikler) gündeme geldi. Dolayısıyla bu dönemi piyasanın ve piyasa toplumunun altyapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi olarak değerlendirmek gerekir. Batı'ya paralel olarak Türkiye'de neo-liberalizm siyasi yönetimin amacını, 'refah yaratacak olan piyasa güçlerinin önünün açılması' olarak ortaya koymuştu Bu dönemde üç temel anlamda 'ekonomik yönetim' fikrinin hayata geçirilmeye çalışıldığını görürüz. İlk, siyasi yönetim, ekonominin doğal işleyiş ilkelerine saygılı ve uygun olmalıdır. İkinci olarak, siyasi yönetim piyasanın alanını genişletmek için gerekli yasal-kurumsal-kültürel müdahaleleri yapmalıdır. Nihayet siyasi yönetimin kendisinin de ekonominin ilkelerine uygun olarak, yani verimlilik temelinde yeniden düzenlenmesi gerekir. İlk anlamıyla ekonomik yönetim ilkesi ANAP'ın programında açıkça ifade edilmiştir. Nitekim, dış ticaret ve parayla ilgili iktisadi liberalleşme politikalarının hepsi bu ilkeye uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Yönetimin kendisinin de piyasa ilkelerine göre düzenlenmesi adına, mevcut kamu bürokrasisinin çözülerek ikili bürokrasi oluşturulması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve kamu sektörünün özel sektörleşmesi gibi teknikler uygulanmıştır. 80 sonrasında neo-liberal yönetim tekniklerinin gelişmesi açısından bir diğer önemli gelişme, siyasi yönetim ile diğer yönetim türleri arasındaki bağlantıların güçlendirilmiş olmasıdır. Bu temelde

siyasi iktidarın kullandığı yönetim tekniklerinin çeşitlenip, çoğalması gündeme gelmiştir. Bireyin kendisi üzerindeki yönetimi, (bireyciliğin gelişimi, tüketim davranışları, mahremiyet, özel yaşam, dinsel ahlâk) üretim alanında işverenlerin çalışanlar üzerindeki yönetimi (kamu düzeni ile çalışma düzeni arasındaki bağlantının sıkıca kurulması), cemaatlerin birey üzerindeki yönetimi gibi farklı yönetim türleri siyasi anlam kazanırlar. Cemaatleşmeyle birlikte bireyin vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu genel toplum yerine özel ve ahlâki bir bağla kendi cemaatine aidiyet duyması olgusu güçlenir.

Ancak burada Türkiye'ye has piyasa toplumunun özgül olarak ne anlama geldiğini iyice netleştirmek gerekir. Çoğu kişi tarafından Türkiye'nin 80'li yıllarını anlamak için kullanılan 'vahşi kapitalizm' ve 'ilkel sermaye birikimi' gibi kavramlar Türkiye'de piyasanın son derece keyfi, kuralsız, yasadışı ve dizginsiz bir gelişme gösterdiğine işaret ederler. Buna göre Özal döneminde burjuvazi, doğrudan yasal olmayan yollarla sağlanan zenginleşmenin (uyuşturucu kaçakçılığından gelen kara paranın sistemin içine çekilmesi, hayâli ihracat, kamu bankalarının yağmalanması, ihale mafyası, vergi kaçırma gibi) yanısıra, bir şekilde yasaya uydurulan ama sonuçta haksız yollarla (kişiyeye özel teşvik ve kararname, faiz gelirleri, sermaye lehine yasal düzenlemeler gibi) ilkel sermaye birikimini sağlamıştır (Doğaner, 1999; İnel, 2004). Bu tespitten kalkarak Türkiye'de devlet-ekonomi ilişkisi açısından çıkarmamız gereken sonuç, piyasa toplumunun bizzat devlet müdahalesi ve hatta devlet zoruyla kurulmaya başlanmış olmasıdır. Ekonomiyi neo-liberal doğrultuda yeniden yapılandırma girişimi, hukuki ve bürokratik dolaylımların atılarak, siyasi egemenler ile sermaye çevreleri arasında organik ilişkiler kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu da devlet ile piyasa arasındaki ilişkilerin, devletin sınıf karakterini yozlaştıracak tarzda doğrudan bir nitelik kazanması anlamına gelmiştir (Boratav, 1991). Devletin ekonomi ve topluma müdahalesi azalmamış, tersine son derece merkezileşmiş, kişiselleşmiş ve siyasileşmiş bir biçime bürünmüştür. Devletin sınıf karakterinin yozlaşması, çoğulcu parlamentarizm yerine kollamacı, yanaşmacı, popülist ve informel ilişkilerin gelişmesi ve büyük bir siyasi yozlaşma anlamına gelmiştir. Böylece bir yandan devlet ve siyaset 'piyasa mantığı üzerinden şekillenirken, öte yandan piyasa ilişkileri de içsel ve doğrudan 'siyasi' bir nitelik kazanır. Piyasa mantığı ile devlet mantığının liberal kuramcılarının iddialarının aksine birbirlerine yaslanarak yeni biçimlere bürünmeye başlarlar.

Sonuçta 80 sonrasındaki oluşan devlet-toplum ve devlet-ekonomi ilişkileri ciddi hegemonik kriz eğilimlerini harekete geçirmiştir (Özkazanç, 1998a; 1998b). Krizin

kökeninde devletin başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin gerçekleştirildiği bir stratejik aygıt olarak işlev bozukluğu sergilemesi yatıyordu. Devlet ile toplum arasındaki sınır çizgisi her iki alanın da içsel çözülüşüne neden olacak şekilde muğlaklaşmıştı. Devletin içsel kurumsal birliğinin çözülmesi, devletin ‘balkanlaşması’, tekil güçlerle girilen organik ilişkiler nedeniyle meşruiyetinin zedelenmesine yol açtı. Devlet eylemi ve müdahalesinin biçimleri devlet-ekonomi ilişkileri bağlamında birikim krizine, devlet-toplum ilişkileri bağlamında ise hegemonya krizine neden olmuştur. 80 sonrasında ortaya çıkan devlet yapısında, siyasi iktidar meşruiyet ihtiyacını iki zıt stratejiyle gidermeye çalışmıştır. İlk siyasi iktidar, belirli toplumsal güçlerle doğrudan organik ilişki içinde informel mekanizmalar ve şebeke siyasetleri yoluyla mikro ölçekte pragmatik bir destek sağlamaya çalışır. Öte yandan makro ölçekte, muhtemel çatlakları doldurmak amacıyla bütüncül söylemlere yönelerek organik bir birlik kurmaya ve ideolojik-politik destek aramaya yönelir. Her iki stratejinin ortak yanı ve birleşik etkisi, kamusal alanın tahrip edilmesi ve ortak hak ve özgürlüklere dayalı bir siyasal toplum fikrinin zedelenmesi olmuştur. Devletin balkanlaşmasının öteki yüzü ise toplumun çeteleşmesi ve cemaatleşmesi/tarikatlaşmasıdır. Sivil toplumun siyasi ve hukuki varoluş zemini tahrip edilmiştir. Piyasa toplumunun ekonomik bireyi ile cemaat toplumunun kültürel bireyinden oluşun neo-liberal toplum, artık eşit hak ve özgürlüklerle bağlanmış bir siyasi toplum değildir.

1980’lerde Liberal Düşünce?

1980’lerde Özal’ın yeni sağ anlayışının barındırdığı liberal fikirler iki temel üzerinde şekillendi. İlk bürokratik-hantal devlete karşı çıkarılan ‘girişimci birey’; diğeri ise islami-muhafazakâr bir kimlik üzerinden devlete karşı çıkarılan ‘millet’ idi. Özal kendi söyleminde piyasanın gerekleri ile milliyetçi-muhafazakârlığın gereklerini başarılı biçimde harmanlıyordu. Özal tarzı neo-liberalizm, bürokratik popülizme karşı, sivil toplumcu bir söylemle çıkarak, esas çatışmayı devlet ile vatandaş/millet arasında kuruyordu. Çatışmanın bir tarafını milletin çalışma azmine güvenmeyerek her şeyi tepeden belirlemeye çalışan bürokratlar; korumacı-ithâl ikameci politikalar sayesinde devletin sırtından para kazanmaya alışmış işadamları/sanayiciler; devletçi sistemin açıklarından faydalanan kaçakçı, karborsacı ve vurguncular; öteki tarafını ise dünya şartlarında rekabet ederek alınının teriyle para kazanan çalışkan ve akıllı işadamları; iyi malı ucuza alma hakkı olan tüketici-vatandaş ve verimsiz ekonominin sonucunda enflasyon altında ezilen ortadirek oluşturuyordu. Özal’ın söyleminde ekonomik sistem tercihi serbest pazar ekonomisi olarak

vazediliyor ve iktisadi gelişmenin temel unsuru olarak fertlerin kabiliyeti ve teşebbüs gücü öne çıkarılıyordu. Burada devlete de millete hizmet etmek için yolu açmak düşüyordu. Devlet vatandaşın rakibi değil, onun gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcı olmalıydı. Devlet millete hizmet için vardı. Özal'ın 'liberal' söyleminin ufku burada kapanıyordu. Piyasa ve din üzerinden şekillenen devlet eleştirisi, her iki alanı da yarı-kamusal yetkilerle donatan ve devlet gücünü geri kalanlar için daha da tahakkümcü kılan bir strateji izliyordu. Dahası bu söylem, piyasa üzerinden kamusal/siyasal alanı daraltan son derece teknisist bir otoriterliği de ifade ediyordu. Öte yandan Özal'ın liberalizminin zayıf da olsa bazı siyasal imaları vardı. Özal yasa ve yasaklarla kontrol altına alnamayan şeylerin yasal alana çekilmesinin faydasına inanmaktaydı. Yasakların etkili olmak bir yana tersi sonuçlar ürettiğine ilişkin bu yargısı ekonominin düzenlenmesinde rol oynadığı kadar siyasal alanda rol oynamadı. Siyasal olarak Özal tarzının liberal temalara pek yatkın olmadığı açıktır. Yine de onun zamanında gerçekleştirilen bazı 'demokratik' açılımları kaydetmek gerekir. Siyasal özgürlükler konusundaki demokratik açılımlar, asıl olarak Avrupa'ya dönük siyasal mesajlar olarak gerçekleştirilmiştir. Özal, Türk Ceza Kanunu'nun 141 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasını, yasaklar kalkınca bir şeyin değişmeyeceği ve korkulacak bir şey olmadığı noktasından savunur. Yani otoriter söylemden farklı olarak Özal'da en küçük bir esnemede otomatik olarak kontrolden çıkabilecek kadar istikrarsız bir toplum algısı yoktur. Özal otoriter düzen mantığı açısından tehlike olarak görülen bazı olay ve gelişmeleri küçümseme ve sıradanlaştırma taktiği izler. Bu mesajı verdiği en önemli alan dinsel özgürlükler konusudur elbette. Öte yandan Özal özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde siyasal liberalizmi daha açık olarak savunmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle Kürt sorunu üzerinden açılımlar yapmaya niyetlenir. Ona göre fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs hürriyeti birbirinin tamamlayan üç temel hürriyet olarak Türkiye'nin izlemesi gereken rotayı belirlemelidir. Bu söylemde küreselleşme ve bilgi toplumuna referans vererek, çokseslilik ve hoşgörü vurgusu yapar (Özal, 1991; 1993).

1980 sonrasında 'ekonomi' ve 'piyasa' fikrinin siyasi yönetim üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar belirleyici olduğu ve toplumun neo-liberal proje için otoriter araçlarla yoğrulduğu çok açık. Dolayısıyla 80'leri analiz ederken siyasal liberalizm terimleriyle konuşmak hiç de uygun görünmüyor. Öte yandan devlet tahakkümünün neo-liberal tarzda yoğunlaştığı bu dönemin aynı zamanda siyasal düzeyde de liberal düşüncenin yuvalanması için de verimli bir zemin sağladığını işaret etmek gerekir. Bir yandan otorite bağlantılı bir piyasa zorla kurulurken öte yandan zayıf da olsa siyasal liberal fikirler gelişmeye

başlamıştır. Türkiye’de ceberrut/jakoben devlet ve siyasal özgürlükler üzerinden konuşan liberal bir damarın canlanmasının neo-liberal dönüşüm momentinin içinden gerçekleşmiş olması önemli bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Buradaki asıl sorun, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerini belirleyen otoriter devletçi gelenek ile 80 sonrasında özgü neo-liberal dönüşüm arasındaki bağlantının tam olarak ne olduğunu anlamaktır. Bu sorunun yanıtı, Türkiye’de devlet ile piyasanın mantıklarının birbirlerini nasıl sınırladıklarını; neye karşı işbirliği içinde olduklarını ve nereye kadar esneyebileceklerini gösterecektir. Çünkü devlet eleştirisinin sınırları piyasa savunusu tarafından piyasa eleştirisinin sınırları da otoriter zihniyet tarafından çizilmekte; her ikisi birlikte Türkiye’de siyasal liberalizmin ufkunun sınırlarını belirlemektedir. 1980’i izleyen yirmi yılda siyasal liberal temalar ile piyasacı neo-liberal temalar sürekli olarak kararsız bir ilişki içinde olmuşlardır. Bir açıdan bakınca, neo-liberal temaların tamamen siyasal tahakkümün ağırlaştırılmasına dayalı olduğu görülür. Bir başka açıdan, devletçi tahakküm ile piyasa arasındaki birliğin, ilk kurulduğu andan itibaren kendi çözümlüğünün tohumlarını da içinde barındırdığını fark edebiliriz. Çoğu zaman piyasacı argümanlar ile siyasal-liberal argümanlar birlikte savunulmuş olduğu için, hem yandaşları hem karşıtları açısından ikisi arasında anlamlı bir fark kurulamamıştır. Liberaller çaresizce ‘liberalizmin’ vahşi kapitalizm olmadığını anlatmaya çırpınırlarken, diğerleri o cenâhtan gelen her türlü siyasal-liberal öneriyi neo-liberalizmin oyunu olarak görmüşlerdir. Bu kararsız ilişkiye rağmen, Türkiye’de siyasal liberalizmin anlam ve olanakları sorusunu neo-liberal dönüşüm uğrağında yanıtlamak zorunlu görünüyor. Elbette Türkiye gibi siyasal-liberal geleneğin zayıf olduğu bir ülkede bile liberalizm neo-liberalizme indirgenemez. Elbette Türkiye’de liberal-demokrat eleştiri ve duyarlılıkların işaret ettiği önemli bir devletçi egemenlik sorunu vardır. Dahası, Türkiye’de ‘liberal’ temaların sol ve sağ/neo-liberal yorumları ayrıştırılabilir ve hatta sol liberal yorumların entelektüel çevrelerde daha hegemonik olduğu bile söylenebilir. Belki daha ileri giderek Türkiye’de hâlâ devlet merkezli tahakküm pratiklerinin bu kadar güçlü olmasının, siyasal liberalizme ileri kapitalist ülkelerde sahip olmadığı türden bir potansiyel kazandırdığı bile söylenebilir. Öte yandan bu tür bir potansiyelin ancak sol ve demokrat yorumlarla mümkün olan olduğunu, bu yorumların ise entelektüel çevrelerde etkili olmakla birlikte asıl hegemonik olanın neo-liberalizm olduğu açıktır. Dolayısıyla Türkiye’de her tür siyasal liberal önerinin ufku sivil toplum-devlet ayrımını anlamsızlaştıran neo-liberal dönüşüm tarafından sınırlanmaktadır. Bu nedenle neo-liberal dönüşümün radikal bir eleştirisine girişmeyen her siyasal liberal açılım, nihai olarak neo-liberalizmin yeni bir evresine geçişe hizmet etmektedir.

1990'larda Neo-liberalizmin Derinleşmesi

80'ler piyasanın gereklerinin milliyetçi-muhafazakârlık ile telif edildiği yeni sağın hegemonik atağıyla açılmıştı. 90'lar ise yeni sağ merkezin dağılması bağlamında 80'lerin barındırdığı kriz dinamiklerinin tümünün olgunlaşmasına ve nihayet Türkiye'nin derin bir organik krize sürüklenmesine sahne olacaktı. 80'lerdeki yeni sağ pratiklerin sonucu, yeni sağcıların iddia ettikleri gibi gelenek ile modernlik; liberalizm ile muhafazakârlık arasında özgün bir sentez yoluyla modernleşmenin derinleşmesi olmayıp, mevcut modern dinamikleri zedeleyen toplumsal ve kamusal bir çözülüş olmuştu. Yeni sağın bir yandan neo-liberal politikalarla kapitalizme yapısal uyum sağlama, öte yandan buna uygun biçimde toplumu radikal biçimde depolitikleştirme çabası sonuçta ortaya sivil toplum, hukuk devleti ve yurttaş gibi 'liberal' terimlerle değil de dinsel tarikat, cemaat, siyasal şiddet, çete ve mafya gibi neo-liberal terimlerle analiz edilmesi gereken bir siyasal alan çıkardı. Neo-liberal dönüşümün derinleşmesi, rejimin dışlayıcı ve tahakkümcü karakterinin belirginleşmesi ve geniş kitlelerin sefaletinin hızla artması anlamına geldi. Piyasa dinamikleri 90'larda tam bir kurlsızlık/yasadışılık temelinde yolsuzluk/mafya ekonomisi biçimine bürünmüştü. Dengelenmemiş, düzenlenmemiş ve kamu tarafından denetlenmemiş bir iktidar yapısı, siyasal ve iktisadi egemenlerin birbirlerine daha fazla kenetlenmelerine yol açtı. Piyasa giderek daha fazla zor ve yasadışı ilişkileri içermeye başladı. İktidar bloğunun içinde ve dışında, toplumun üst ve alt katmanlarında zor ile piyasa dinamikleri farklı biçimlerde de olsa aynı mantık üzerinden birleşti. Bu neo-liberal mantığın sermaye ve egemenler katındaki görünümüleri ile alt sınıf halk kesimlerine ait görünümüleri aynı anda güçlerdi. 'Piyasa toplumu' toplumun üst ve alt sınıfları için farklı bir anlama geliyordu. Sermaye ile zorun melezlenmesi olarak neo-liberalizm toplumun her düzeyinde mafya-çete örgütlenmesini teşvik ediyordu. Böylece devlet bir yağma aracı, kamusal servet de bir yağma nesnesi hâline dönüştürüldü ve bu yağma dörtlü bir ittifak tarafından örgütlendi (Saner, 2000). Yağmayı doğrudan gerçekleştirenler (gecekonducusu, otoparkçı, şirket, vakıf, ya da kooperatif) mafya; politikacılar ve bürokratlar arasındaki bu dörtlü ittifak, bir yandan kamu malı ve servetinin özel ellere geçmesine ön ayak olurken öte yandan siyasetin bir asalak olarak örgütlenmesini mümkün kıldı. Böylece neo-liberal strateji orta ve alt sınıflara kadar yayıldı ve tüm toplumu kuşatması altına aldı. Toplumun neo-liberal tarzda çözülmesi/yapılanması süreci böylece tüm katmanlara sirayet ederek derinleşti. Türkiye'ye özgü serbestlik, kurlsızlık, popülizm ve devletçilik karmasından son derece kaotik bir sonuç çıktı. Maddi ve politik çıkar uğruna yasa tanımazlık çerçevesinde çıkar ortaklığı kuran güç odaklarının tavırları böylece tüm gündeme hakim oldu.

İktisat ile siyasetin bu şekilde kenetlenmesi sermayenin uzun dönemli hegemonik çıkarlarını tehdit edici bir nitelik kazanmaya başlamıştı. Sonuçta devlet, burjuvazinin uzun dönemli çıkarları ile bağımlı toplumsal sınıfların taleplerini birbirine eklemleyen hegemonik stratejilerin geliştirilebildiği stratejik bir zemin olma kapasitesini tamamen yitirerek, giderek darlaşan bir iktidar bloğunun elindeki basit bir rant paylaşma aracı hâline dönüştü. Kısacası, Türkiye’ye özgü bu neo-liberal açılımın sonucu ciddi bir organik kriz oldu. 90’larda bir yandan neo-liberal zihniyet piyasa toplumuna bağlı olarak büyük bir gelişme gösterirken, siyasal liberalizm açısından bakıldığında çok daha karanlık bir döneme giriliyordu. Türkiye toplumu ‘merkezin’ giderek radikal sağa kaydığı, merkez sağ-sol kimliklerinin anlamsızlaştığı, Kürt sorunu ve İslam üzerinden işleyen paranoyak korkuların ve nefretin kışkırtılması üzerinden işleyen bir ‘devlet politikasının’ hakim olduğu ve artan sosyal sefaletin dayanılmaz boyutlara vardığı son derece vahim bir atmosfere teslim oldu. 90’ların siyasal alanının temel bir özelliği de toplumsal ve siyasal çatışmaların küreselleşme bağlamının yarattığı refleksler üzerinden şekillenmesiydi. Türkiye’nin egemenleri, izledikleri iktisadi-siyasi rotanın giderek daha fazla anti-hegemonik olmaya başladığını, geniş halk kesimlerinin rızasını örgütlenme kapasitelerinin giderek azaldığını daha net anladıkları her uğrakta, ‘Türkiye’nin tüm dünyanın ve özellikle ‘Batı’nın şer güçlerinin tehdidi altında beka davasıyla yüzleşen mağdur ama onurlu bir ülke olduğu’ söylemine daha da fazla yaslanmaya başladılar. Böylece ‘devlet politikası’, bir yanda kendini dayatan ‘küresel’ tazyiklerin gerektirdiği reformların kaçınılmazlığının kabulü ile küresel momente verilen içe kapanmacı-otoriter-devletçi reaksiyon arasında şizofrenik bir bölünme sergilemeye başladı. 90’ların sonuna yaklaşırken artık temel yarılma/çatışma eksenini, otoriter-devletçi-içe kapanmacı ile liberal-küresel arasında kuruluşturdu. Kısacası, 90’lar neo-liberal güç felsefesinin doruk noktasına çıktığı bir dönemdi. Öte yandan, belki tam da bu nedenle 90’lar bir düşünce akımı olarak siyasal liberalizmin atak yaptığı bir dönem oldu. 90’larda liberal düşüncenin temel sorusu, 80’lerden miras kalan ve 90’larda kangrene dönüşen neo-liberal yönetimin bazı öğelerinin eleştirisi ve aşılması sorunu olarak ortaya kondu.

90’larda neo-liberal hegemonyanın güçlenmesinin bir ayağını da medya merkezli bir kültürel atak oluşturdu. 80’lerde piyasa toplumunun otoriter kuruluşunda kurucu bir rol oynamış olan İstanbul medyası 90’larda radikal bir dönüşüm geçirerek, 80 öncesinde sahip olmadığı türden bir ekonomik ve siyasa öneme kavuşmuştu. Bir bakıma burjuvazi için

organik aydın rolünü üstlenmek amacıyla kendini yenilemiş olan medya, piyasa bilincinin kurulmasında hem de buna eşlik eden ahlâki/kültürel duyarlılıkların biçimlenmesinde kurucu rol oynadı. Söz konusu yeni ekonomik ve siyasi güç, medyanın efendilerinin kendilerini, toplumu neo-liberal düzenin gereksindiği yeni ahlâkla donatmak misyonuna sahip yeni aristokratlar olarak görmelerine dayanıyordu (Bali, 2002). Böylece hepsi farklı şekillerde etkilenmekle birlikte alt ve orta sınıflar ve özellikle yeni orta sınıflar burjuvazinin özellikle medya yoluyla örgütlediği hegemonik taarruzun menziline girdiler. Bu hegemonik taarruz, tüketim ve girişimcilik üzerinden tanımlanan birey fikri etrafında şekillendi. Kendileri de yeni iktidar bloğunun birer üyesi olan nüfuzlu medya mensupları kendi yaşamlarını malzeme olarak sunarak gündeme soktukları yeni ilgi ve kaygılarla neo-liberal bir ahlâk ve kültürün temel taşlarını döşediler. Bu ‘beyaz Türkleşme’ eğilimi yeni orta sınıfı sadece tekil bireyler olarak değil, aynı zamanda bir cemaat hatta kast olarak da kurmaya yönelmişti. Söz konusu cemaatleşme eğilimi, sınıf atlamaya çalışan orta sınıflar ile üst sınıfların sadece toplumsal-siyasal olarak değil, fiziksel-mekansal olarak da Türkiye halkının büyük kısmından uzaklaşmalarına zemin oluşturdu. Çünkü medyanın önerdiği türden bir ‘özel yaşamın’ ayrıcalıklı mekanı olan ev, aynı zamanda benzerlerin hep birlikte ve dışı karşı korunaklı sitelerde yaşadıkları bir ‘seçkin’ yaşam tarzını paylaşmaları anlamını da taşıyordu. Öte yandan siyasi olarak, yeni beyaz Türk insanından bırakınız demokrat olmayı liberal olması bile olması beklenmiyordu. Dolayısıyla 90’larda medya genel yayın politikası olarak, beyaz Türk insanını bir yandan iktidar bloğu içindeki girift çatışmalarda manipüle etmeye çalışan; öte yandan laiklik, Kürt sorunu ve AB konusundaki devletçi ve otoriter paranoyalara kurban eden bir rota izledi. Sonuçta orta sınıf kentli kesimlerin siyasi duyarlılıkları asıl olarak islami kesime ve Kürt hareketine (beyaz Türk olmadığı açıkça belli olan kesimlerdi bunlar) karşı giderek koyulaşan bir husumetle dolu bir milliyetçiliğin ötesine geçemedi.

90’larda Liberal Düşüncenin Atağı

90’ların en dikkat çekici yanı, liberal fikirlerin Özal dönemine kıyasla daha belirgin ve bilinçli bir ‘siyasal’ boyut kazanmaya başlaması ve hatta ‘demokratik’ öğelerle eklemlenme arayışına girilmiş olmasıdır. Yeni sağ sentezin çözüldüğü bu dönemde piyasacı temalar giderek milliyetçi ve muhafazakâr temalardan ziyade, liberal-demokrat temalara yönelmeye başlamıştır. En önemli değişim, otoriter-devletçi yönetim felsefesinin eleştirilmesi temelinde neo-muhafazakâr söylemin yumuşatılarak genel bir insan hakları ve demokrasi söylemine eklemlenmesiydi. Bu dönüşüm dinamiğinin arkasında 80’lerden miras alınıp 90’larda derinleşen neo-liberal düzeneğin doğurduğu yakıcı sorunlara bir yanıt

vermek ihtiyacı yatar. Bu, Özal'ın eleştirel aşılması yoluyla onun açtığı rotayı derinleştirmeye çalışan yeni bir hegemonik bir atağı ifade eder. 90 sonrası liberaller bir yandan Özal'ı kurucu baba olarak selamlarken, öte yandan onunla bir hesaplaşma içine girmişlerdir. 90'ların liberallerinin 80'lere ilişkin eleştirileri genellikle Özal'ın demokrasiyi ihmal etmiş olması ve piyasa ekonomisi konusunda çok kuralsız davranmış olması noktasında yoğunlaşır. Ama asıl eleştiri okları Özal'a ve dönemine değil, Özal sonrası yaşanan dönüşümlere yöneltilir. 80'ler ile 90'lar arasındaki süreklilik göz ardı edilerek 90'ların krizinin asıl sorumlusu olarak neo-liberalizme değil de devletçi-popülist uygulamalara işaret edilir. Buna göre sorun, serbest piyasa fikrinden değil, bu fikrin tam olarak uygulanamamış olmasından kaynaklanmıştır. Böylece 80'lerde piyasa ile devlet tahakkümü arasındaki kurulan neo-liberal bağlantının üzerinden atlanmış olunur. 1980 sonrası devletçilik ve popülizm terimleriyle okuyup/mahkûm ederek liberalizm ve piyasa terimlerini kurtarmak mümkün olmadığı gibi, liberalizm ve serbest piyasa terimlerini öne çıkararak devleti ve otoriter mantığı es geçmek de mümkün değildir. Liberallerin yanıt vermekte zorlanacakları soru şudur: neden/nasıl olmuştur da piyasa ekonomisi denen şey yolsuzluk/mafya ekonomisi hâlini almıştır? Bu soruya 'teoride kusur yok, uygulamada var' demek neo-liberalizmin doğasını anlamamak demektir. Neo-liberalizm nüfuz ettiği her yerde mevcut güç odaklarının ve tahakküm tekniklerinin biçimine bürünmektedir. Amacı her yerde mevcut güçlü piyasa aktörlerinin mağdur aktörlere ve kamusal aktörlere karşı dokunulmaz kılınması ve böylece keyfiliğin garanti altına alınmasıdır. Piyasa aktörlerinin dizginsiz bırakılınca en doğru yolu bulacaklarına yönelik bu ideoloji, 'piyasa aktörlerinin' nihai olarak 'doğru' yola gitmemelerinin de sorumlusu olmaktadır. Türkiye'de gelişen dışa açık piyasa toplumu biçiminin, liberallerin umduğu gibi yatırım ve refah değil, yolsuzluk ve sefalet yaratmış olmasının nedeni, piyasa önünde pürüz olarak görülen tüm toplumsal ve kamusal kapasitelerin sıfırlanmış olmasıdır. Liberallerin Özal'dan bahsederken onu mümkün kılan tarihsel koşulları es geçmeleri ve kazanımlarını öne çıkarmaları önemli bir göstergedir. 90'ların siyasal liberalizminin ufkunu sınırlayan şey, devlete yönelik eleştirinin neo-liberalizmin karakterini göz ardı eden sivil toplumcu bir çerçeveye sıkışmış olmasıdır. Bu, siyasal eleştirinin piyasa toplumunun kuruluşunun gereklerine bağlanmış olduğu anlamına gelmektedir.

Elbette 90'lar siyasal-liberal fikirlerin yapısal sınırlarının tecrübe edildiği değil, tersine 'dönüştürücü' ve 'radikal' vaatlerinin öne çıktığı bir dönemdi. Bu tür fikirler, asıl olarak medya merkezli entelektüel çevrelerde ve TÜSİAD gibi çevrelerde yavaş yavaş kendine yer açmayı başardı. Özellikle 90'ların ortalarından itibaren güçlenen bu akım Yeni

Demokrasi

Hareketi (YDH) ve Liberal Demokrat Parti (LDP) gibi bir takım liberal partilere zemin oluşturdu. Ancak 'erken doğan' bu 'iddialı' oluşumlar 90'ların siyasal atmosferinde varlık gösteremeyip ezildiler. Egemen çevrelerin liberal fikirlere eğilim göstermesinin temel nedeni, liberal küreselleşmenin isterleri doğrultusunda dışa açılma ile otoriter bir içe kapanma arasındaki gerilimin artık hayati bir tehlike yaratmaya başlamış olmasıydı. Bu bağlamda öncelikle medyada liberal düşüncenin canlanmasına tanık olundu. Böylece medya asıl olarak 90'ların otoriter-milliyetçi rejiminin asli aktörlerinden birisi olarak iş görürken bir yandan da siyasal liberalizmin küçük bir kovukta gelişmesi için yataklık yapmış oluyordu. Bu bağlamda, yazılarında açık bir liberal-demokrat hattı örmeye çalışan bazı köşe yazarlarının yanısıra, 90'ların ortalarında Radikal, Yeni Yüzyıl ve Yeni Binyıl gibi gazetelerde liberalizm tartışmalarına ayrılan sayfaları ve büyük ölçüde liberal temaların tartışılmasına hasredilmiş kısa ömürlü bazı gazeteleri (Pazar Postası, Gazete Pazar gibi) sayabiliriz.⁴ 90'lı yılların başlarında sol, sağ ve İslami kesimlerden bazı önemli isimleri bir araya getiren İkinci Cumhuriyet tartışması da liberal düşüncenin gelişiminde önemli bir kuluçkalanma evresi olmuştur. Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde üstlenmeye kalkıştığı ama onun ölümüyle akâmete uğrayan misyonu devam ettirmeye soyunan bu tartışmada, M. Altan, M. Barlas, C. Çandar, A. S. Akat gibi isimler yer aldı. Özellikle Kemalistler tarafından İslami kesime yönelik toleransları nedeniyle cumhuriyete yönelik bir tehdit olarak damgalanan bu gruba dahil liberallerin temel kaygısı, iktisadi

⁴ . Bu bağlamda 1995 yılında Yeni Yüzyıl'ın Perspektif sayfalarında yaşanan liberalizm tartışmaları dikkat çekicidir. Burada A. Bayramoğlu ve E. Mahcupyan gibi YDH'liler; K. Berzeg, A. Yayla, M. Erdoğan gibi LDT'liler ve Türkiye Günlüğü çevresinden D. Gürsel gibi isimler hem liberalizmin soyut ilkelerini hem de islam, gelenek, muhafazakarlık, devlet geleneği ve jakobenizm bağlamında Türkiye'de liberalizmin anlam ve olanaklarını tartıştılar. Bu tartışmada liberaller arasındaki üç parçalı bir ayrışma gerçekleşti. Bir tarafta Türkiye'de liberal birey olmadığı tespitinden hareketle daha 'gelenekselci' ve komüniter bir yerel liberalizm savunusu yapanlar vardı. Burada asıl ayırım evrenselcilik ile gelenek arasında değil, aydınlanmacı sosyal mühendislik ile gelenekselci liberalizm arasında kuruluyordu. Buna karşılık, liberalizmin başkaları liberalizmin ilkelerinin her yerde aynı olduğunun hatırlatan ve 'toplumcuların yeni gözdesi olan postmodern, cemaatçi ve komüniter eğilimlere karşı diğerlerini uyarılar vardı. Nihayet tartışmanın asıl hedefi olan YDH'cılar gelenekselcilik ile liberalizm kıskacından çıkış yolunun demokrasi olduğunu, her ikisinin tahakkümcü mantığını ancak demokrasinin dengeleyebileceğini öne sürüyorlardı. Kısacası bu sayfalarda 'gelenekselci', 'demokrat' ve 'saf liberal' olmak üzere farklı liberal konumlar ortaya kondu. Yine burada Türkiye'de liberal düşüncenin gelişimi açısından ayırt edici olan nokta, liberal ideolojinin asıl olarak İslam üzerinden tartışılması, Türkiye'deki diğer siyasi özgürlük sorunlarının ihmal edilmesi ve neo-liberal dönüşüme dair sorunların ise tamamen göz ardı edilmiş olmasıdır.

liberalizmi siyasal liberalizm ile bütünleştirmekti. Türkiye tarihine ve özellikle cumhuriyetin kuruluş momentine dair ‘sivil toplumcu’ bir tarih okuması geliştiren bu yaklaşım, buradan kalkarak Türkiye siyaseti ve devlet yapısına ilişkin liberal-demokrat eleştiriler geliştiriyordu. Jakoben bir toplum mühendisliği projesi olarak görülen Kemalizmin eleştirisi üzerinden gelişen tartışmada, cumhuriyet ile demokrasinin aynı şey olmadığı vurgusundan kalkarak, cumhuriyetin demokrasiye dönüşmesi gerekliliğine işaret ediliyordu. Yapılan analizlerde mevcut devlet yapısı, hem siyasi hem de iktisadi olarak Türkiye toplumunun gelişimini önlemiş bir asalak yapı olarak mahkûm ediliyordu. Hantal ve tahakkümcü bu devlet, nihayet toplumsal meşruiyet krizi içine girmişti. Hem toplumsal refahın artması hem de devlet ile vatandaş arasındaki bağın sağlam temellere yaslanabilmesi için anayasadan başlayarak tüm bir siyasal sistemin ve zihniyet yapılarının değişmesi gerekiyordu. Bu çerçevede talepler özellikle islama yönelik katı laikçi tavrın yumuşaması ve askerinin siyasi rolünün geriletilmesi çevresinde şekillendi. Öte yandan, ‘cumhuriyet tarihiyle hesaplaşma ve Osmanlı ile barışma’ gibi temalar, aynı çevrelerde Yeni-Osmanlıcı bir emperyal vizyonun geliştirilmesine zemin sağladı. Bu çevreler, İkinci Cumhuriyet adı altında önerilen reformların gerçekleştirilmesini, yeni dünya düzeninin değişen konjonktüründe Türkiye’nin ‘kendi bölgesinde’ Osmanlı-benzeri bir güç odağı hâline gelmesi fırsatı açısından yorumladılar. Bu görüş, dinsel ve etnik dokunun çoğulcu biçimde işlenmesinin ötesinde, nihai olarak federal hatta konfederal yapılara kapı aralayacak düzeyde radikal bir ulus-devlet eleştirisi olarak gündeme geldi.

Liberal Oluşumlar: YDH ve LDP

Medyada kuluçkalanan liberal düşünceler, 90 ortalarında iki farklı parti biçiminde örgütlenecek kadar güçlenmişti. Cem Boyner ve Besim Tibuk gibi sermaye figürlerinin etrafında örgütlenen bu oluşumlar, sermayenin yeni bir hegemonik arayış içine girmekte olduğunu gösteriyordu. Her iki hareketin hazırlığı da medyada yapılmış ve her ikisi de güçlü bir entelektüel destek almıştı. Mevcut siyasi parti ve geleneklerin içinden çıkmış olmayıp, ‘bir fikre para yatırılması’ yoluyla kurulan her iki parti de kurulu düzene yönelik ‘radikal’ bir iddiaya sahipti. Her iki parti de farklı nedenlerle başarısız olmakla birlikte, bu çevrelerde ortaya konan görüşler özellikle sağ siyasal elitler üzerinde etkili olmaya devam etti. Dışa açılmacı ve sermayeci bakış açısı ile küresel momente daha sıcak bakmaya zorlanan sağ elitler, sola oranla daha hızlı bir liberalleşme eğilimi gösteriyorlardı. Öte yandan iki oluşum arasında önemli farklar da vardı. YDH tarzı liberalizmin odak noktası siyasal liberalizmi öne çıkarmak suretiyle ANAP tarzı bir hegemonik merkezi yeniden toparlamak kaygısı oldu. YDH aynı zamanda özellikle İstanbul basınının köşe taşlarının

desteklediği 'İstanbul' mahreçli bir hareketti. Buna karşılık, özellikle Ankara merkezli bir liberal düşünürler grubu olan LDT tarafından entellektüel olarak beslenen Besim Tibuk'un Liberal Demokrat Parti'si ise çok daha "saf" bir liberalizm kavrayışını siyasal alana taşımaya çalıştı. Bu 'saflık' arayışı, partinin daha çok liberal fikirleri yaymaya çalışan bir dernek karakterine bürünmesine yol açtı.

YDH

Eski TÜSİAD başkanlarından C. Boyner'in önderliğindeki YDH (1994) ikinci bir ANAP olma gayretiyle yola çıkmıştı ama ANAP'a kıyasla çok daha liberal-demokrat bir merkez oluşturmayı hayâl ediyordu. Özal tarzı teknik bir neo-liberal siyaset tarzının milliyetçilik ve İslamcılığın güçlenmesine yol açtığı ve bu tür güçler karşısında daha fazla tutunamayacağı açıktı. Sağ ile solun ötesinde yeni bir 'radikal merkez' kurmaya yönelik bu atılım çevreye yönelik yeni bir hegemonik hamleyi de gerektiriyordu. Sermaye ve medya merkezli 'elit' bir hareket olmasına rağmen, partinin belirgin bir popülist söylemi olduğu dikkat çekiyordu. Mevcut partilerin tümüne ve düzene karşı halk ve halkın rızasını, Anadolu'yu harekete geçirmeyi öneren bu parti, Boyner'in deyişiyle 'DP'den sonra Türkiye'deki en büyük halk hareketi olmaya' soyunmuştu (Boyner, 1994). Kentli elitlerin bir siyasi refleksi olarak okunması gereken YDH öncelikle bu kesim üzerinde bile hegemonik olmayı başaramadan, aldığı ilk seçim hezimetini sonrasında geri çekildi. Medyanın verdiği desteğin çok gelip geçici olmasının yanısıra, kentli seçkinler hâlâ tüketim elitizmi ve Kürtler ve İslami kesimden duyulan korkular tarafından kuşatılmıştı ve nitekim bu korkular 28 Şubat'a büyük bir destek verilmesiyle sonuçlandı. Her şeye rağmen YDH'nın çok erken ve ağır bir seçim başarısızlığına uğramış olması onun tarihsel anlamı ve uzun vadeli etkisi konusunda bizi yanıltmamalıdır. Nitekim YDH tarzı bir radikal merkez oluşturma fikri 2000'lerin başında tekrar gündeme gelecektir.

Postmodern ya da sanayi-sonrası bir evreye girdiğimiz kabulünden hareketle kendini 'liberal,' 'sağ' ya da 'sol' olarak tanımlamayı reddeden YDH, bu bağlamda Türkiye'nin liberal-demokrat bir çizgide değişmesi gerektiğini savunuyordu. Boyner'e göre yeni bütünsel bakış kendi bünyesinde demokrasi ve özgürlükler merkezinde piyasa ekonomisi, sosyal adalet ve eşitlik düşüncelerini, yani insanlık tarihinin süzdüğü değerleri bir araya getirmeliydi (Boyner, 1994). YDH'nın siyasal söyleminde global değerler ile bireyin birbiriyle bağlantılı iki temel değer olarak öne çıktığını görüyoruz. Gerçekten de YDH'nın asıl kaygısının özellikle 27 Mart seçimi sonrasında belirginleşen içe kapanma eğilimine

karşı yerelleşme-küreselleşme gerilimine son vermek olduğu anlaşılıyor. Örneğin Bayramoğlu'ya göre küreselleşme dalgası hem kültürel kimlik taleplerinin hem de birey hak ve kimlik taleplerinin önemini artırmış olmasına rağmen, Türkiye'deki siyasal sistem, temsil krizi ve devlet-toplum kopukluğuna ve nihayetinde cemaatçi kimlikler arasındaki çatışmayı körüklemektedir Hepsi de popülist, milliyetçi ve tepeden inmece devlet aygıtlarına dönüşmüş olan partiler küresel etkiler altındaki Türkiye'nin sosyolojik dönüşümünü görme ve siyasi olarak yönetme kapasitesine yitirmişlerdir (Bayramoğlu, 1994). Buradan anlaşılacağı üzere kendini asıl olarak Özal'ın izinde görmekle birlikte YDH çevreleri, yeni dönemin merkezinin Özalvari bir teknik siyaset anlayışıyla değil, ancak daha 'siyasal' bir müdahaleyle toparlanacağına inanıyorlardı. Bu siyasal merkezin odak noktası ise zorunlu olarak kimlikler olacaktı. Ancak YDH sanıldığı üzere kimlikler üzerinden bir yapılanmayı değil, cemaat kimliklerinin ciddiye alınarak 'ehlileştirilmesi' yolunu öneriyordu⁵. Bayramoğlu 90'larda 80'lerden farklı olarak sadece merkezi düzeyde devletin düzenlenmesi ile sorunun çözülemeyeceğine, İslamcı yükseliş ve etnik çatışmanın işaret ettiği bozulan toplumsal dokunun yenilenmesi için demokratik işleyişin sağlanması gerektiğine işaret ediyordu (Bayramoğlu, 1994). YDH bu iki sorun üzerinden geliştirdiği yaklaşımı sayesinde İslami ve Kürt çevresel güçlere seslenmek gibi büyük bir iddiaya sahipti. Merkez-çevre, yerel-küresel gerilimini gidermeye yönelik benzer bir iddia ekonomi politikası konusunda da yineleniyordu. YDH'nın ekonomik ve sosyal sorunlara yaklaşımı devletçi-popülizm eleştirisi üzerinden ve fakat bu sefer 'dizginlenmemiş' piyasayı dizginleme kaygısı tarafından belirlenmişti. Asıl olarak büyük sermayenin görüşlerini yansıtmakla birlikte YDH, daha çok RP'nin seslendiği küçük ve orta ölçekli yeni aktörlere de göz kırpyordu. Özal'ın temel hatası olarak görülen 'önce ekonomi, sonra demokrasi' yaklaşımdan farklı olarak, demokrasi, sivil toplumun denetimi ve ahlâki denetim olmayınca devlet-mafya sermaye işbirliğinin öne çıkmasının kaçınılmaz olduğuna işaret ediliyordu. Özelleştirme konusunda çok net ve radikal olan YDH, tüm kurum ve kurallarıyla işleyen rekabetçi piyasa vurgusunun yanısıra piyasanın yetersiz kaldığı sağlık ve eğitim gibi alanlarda da fırsat eşitliği ve dayanışmanın gerekliliğine vurgu yapıyordu.

⁵ Gerçi burada demokrasinin birey ve soyut özgürlük mü yoksa grupların somut özgürlükleri üzerinden mi inşa edileceğine üzerine biraz kafa karışıklığı var gibi görünüyor. Örneğin Bayramoğlu'nun görüşü çoğu zaman kimlikler ve gruplar arası bir sözleşmeye doğru kayarken, Mahçupyan ise kimlikler demokrasinden demokratik kimliğe geçmek gerektiğini düşünmektedir (Mahçupyan, 1994; Bayramoğlu, 1994).

LDT ve LDP

Küresel konjonktür bağlamında Türkiye'nin son dönem dönüşümünün siyasal bir analizini yaparak, üçüncü yol benzeri bir 'radikal merkez' kurmaya kalkışan YDH tarzı liberalizm ile Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) (1992) çevresi ve LDP arasındaki temel fark, bu sonuncuların 'saf' bir liberalizm savunusu yapmaya çalışmasından kaynaklanıyor. LDP'ye destek vermekle birlikte LDT çevresi asıl misyonunu entelektüel alanda tanımlıyor (Yayla, 1996). IEA gibi kuruluşları kendine örnek alarak, kamu politikalarını oluşturanlar, aydınlar ve siyasetçileri liberal fikirlerle tanıştırmayı hedefleyen LDT, liberalizmi asıl olarak felsefi ve ahlâki bir sistem olarak görüyor. Dolayısıyla YDH çevresinin somut bağlamı önemseyen 'siyasi' yönelimi karşılaştırınca LDT tarzı bir liberal yaklaşımın oldukça soyut, teorist ve tarihdışı olduğu söylenebilir. Aslında LDT çevreleri de bir tür konjonktür analizi yapmakla birlikte son derece farklı bir liberalizm kavrayışına ulaşmaktadırlar. Onların konjonktür okumasından çıkarılan sonuç, sosyalizmin çöküşü nedeniyle rehavete kapılmamak, uyanık olmak ve liberalizmi felsefi ve ahlâki olarak savunmak gerekliliğidir. Bu okumada yeni dönemde liberalizme yönelik önemli ve yeni tehditlerin ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda özellikle 'mikro kolektivizm' diye adlandırdıkları komüniteryen ve yeni sol gelişmelere karşı uyanık olmak gerektiğine işaret edilir. Tam da bu nedenle YDH tarzı liberaller LDT çevresinin 'ötekisi' olarak belirir. 'Eski solcu-kollektivist olarak damgalanan bu tarz liberaller, 'felsefi ve ahlâki olarak liberal olmayıp sadece liberal fikirlerden yararlandıkları için' 'liberalimsi' adına layık görülürler. Çevrenin çıkardığı Liberal Düşünce dergisi asıl olarak bu felsefi temellendirmeye kendini hasretmiştir⁶. Dergi, 'felsefi temellendirme'den büyük ölçüde 'büyük liberal filozofların' tanıtılmasını anlamaktadır. Dolayısıyla dergi, tanıtmaya çalıştığı klasik liberal bakış açısının taşıdığı siyasal kavrayış zaaflarının tümünü doğrudan yansıtmaktadır. Tarihsel, sosyolojik ve siyasal analiz konusunda belirgin bir zayıflık sergileyen bu liberal yaklaşım tarzı, Türkiye'de liberalizmin tarihini konusunda da oldukça yüzeysel bir okuma yapar.

⁶ 1996'dan itibaren çıkan derginin yayın kurulunda başta editör M. Erdoğan olmak üzere, G. Akalın, C. C. Aktan, S. Aktan, K. Berzeg, Ö. Çaha, İ. Dağı, L. Korkut, S. Sakman, C. Ülsever, A. Yayla, N. Yurdusev gibi isimler yer alıyor. 1996-2000 arasında çıkan yirmi sayıya baktığımızda şunları söylemek mümkün: Dergide asıl ağırlığı taşıyan 'teorik' yazılar arasında en çok yazı doğrudan 'liberalizm' konusunda yazılmış; bunu iş, girişimcilik, refah ve piyasa üzerine yazılar izliyor. Özgürlük ve demokrasi üzerine yazı sayısı bunlara kıyasla çok az. Ayrıca, insan hakları, sivil toplum, küresel-yerel ilişkisi, uluslararası ilişkiler, çokkültürcülük, postmodernizm, ahlak, devletçilik, iktisadi politikalar ve teknoloji, İngiltere ve üçüncü yol ve Marksizm konularında da yayınlanmış az sayıda makale var. Öte yandan dergide başta Hayek, Rothbard, ve Barry olmak üzere Olson, Mises, Bastiat ve Rand gibi liberal düşünürler çeviri ve telif yazılarla tanıtılıyor. Türkiye üzerine yazıların belirgin olarak laiklik ve islam konusu üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Ardından AB ve Anayasa Mahkemesi konuları geliyor, diğer konulara ise (eğitim, Osmanlı, Anayasa Mahkemesi, Türkiye ekonomisi, kimlik ve kültür, başkanlık sistemi, milliyetçilik, Türk inkılabı, demokrasi ve sivil toplum, seçimler ve partiler, dış politika, devletçilik ve gelenek) birkaç yazıyla yer verilmiş. Kürt sorunu ve insan hakları ihlallerine konusunda ise tam bir suskunluk göze çarpar.

Burada dikkat çeken nokta özellikle liberalizm teorisi üzerine yoğunlaşmış olan derginin Türkiye sorunlarından sadece İslam ve laiklikle ilgili olanları derinlemesine ele alması, diğer siyasal tahakküm sorunları konusunda ise sessiz kalmasıdır. Ayrıca LDT'nin Türkiye'de liberalizm tarihini okuma tarzı hiç de kurucu karşıtı bir perspektife sahip değildir⁷. Bu yaklaşım, liberal demokrasinin merkezden ve devlet eliyle gerçekleştirilmiş olmasını hiç yadırgamaz. Tersine 'minnetle yaklaşılmalı' Özal dahil olmak üzere liberalleşmeyi tabandan ve toplumdaki değil, hep merkezden okuma eğilimindedir. Burada LDT çevresinin asıl kaygısının merkezdeki egemen figürlere seslenmek ve yetkili kişileri 'liberalleştirmek' olduğu bir kez daha açığa çıkar. Öte yandan Türkiye tarihi ve siyasetine bakarken, çoğu durumda somut bir tahlil yerine devletçi bir tözün sürekli olarak kendini dışavurduğu soyut bir tarih ve siyaset algısı öne çıkmaktadır. Somut ve dönüştürücü bir siyasal analizden çok, her ampirik olay üzerinden felsefi ve ahlâki olarak aynı yere çıkmayı önemseyen bu yaklaşım tarzı tarih, gelenek ve toplumsal karmaşa konusunda sorunlu bir bakış geliştirmektedir.

'Saf' liberalizm savunusunun politik pratikteki yansıması olan B. Tibuk'un LDP'si 90'lı yılların en özgün liberal fenomenlerinden birisi olarak analiz edilmeyi hak ediyor. 26 Temmuz 1994'de kurulup 1999 ve 2001 seçimlerinde hiçbir varlık gösteremeyen, son başkanı olan Emin Şirin'in 2004 yılında 'parti değil dernek' deyip istifasını sunduğu LDP, sınırlı da olsa popülerliğini büyük ölçüde Tibuk'un karizmatik kişiliğine borçluydu. Tibuk'un kendi karakteriyle bütünleştiği ve partinin temel felsefesi hâline getirdiği 'saf' liberal dünya görüşü, Türk siyasal yaşamı ve kültürüne çok dışsal bir tuhaflık olarak egemenler tarafından ciddiye alınmadığı gibi, partinin hedef kitlesi olan 'sokaktaki insan' ve küçük girişimci tarafından da pek benimsenmedi. Tibuk, özellikle 2001 Şubat krizi sonrasında küçük girişimcilerin devlete yönelik hoşnutsuzluklarına seslenerek bir süre parladıysa da bu atak çok kısa sürdü. 'Saf' liberalizmin bu 'yerli' versiyonu bu kesimler nezninde bile kabul görmedi. Bu başarısızlığın temel nedeni Tibuk'un söylemini soyut bir iki temel liberal ilke üzerine kurarak ülkenin tüm sorunların çözümünü piyasa ilkesinin radikalleştirilmesinde aramasıydı. Öte yandan LDP fenomeninin ilginç tarafı, mevcut sağ parti ve geleneklerin dışından ve oldukça kişisel bir yerden ifade edilen bu oluşumun Türkiye sağ için ve siyasal kültürü için oldukça 'radikal' sayılacak çıkışları mümkün kılmış olmasıdır. Birçoklarının gözünde Tibuk'un önemsiz bir şarlatan gibi görünmesine

⁷ Türkiye'de liberalizm tarihine dair bu tür okuma için bkz (Seyitdanlıoğlu/Yayla, 1998). Ayrıca LDT çevresinin kurucu-karşıtı liberalizm yorumunun bir analizi için bkz. (Coşar, 2000)

yol açan bu çıkışlar aslında onun kendi hayat öyküsü merkezinde edindiği dünya görüşünün ‘naifliğinden’ kaynaklanır⁸. Bu tür bir hayat hikayesi temelinde Tibuk’un liberal vizyonunun konturları, dünyaya ve özellikle Amerika’ya açıklık, devletçilik eleştirisine ve özelleştirme fetişizmine dayalı bir girişimci-birey ideali ve birtakım siyasi haklar ve özgürlükler konusundaki hassasiyeti (örneğin tüm darbelerin suç olduğunu söyleyip 80 darbesinin a dan z ye yargılanmasını, ‘Türk halkına yapılan en büyük hakâret’ olarak gördüğü 1982 anayasanın yırtılıp atılmasını önermesi; 141, 142 ve 163’ün ‘şak diye kaldırılması için Özal’a şükranlarını sunması’; Güneydoğu sorununun dil dahil tüm insan haklarına riâyet dışında sınır ticareti ve polisiye (askeri değil) önlemler ile çözüleceğini söylemesi; terör suçlarının adi suç muamelesi görmesini önermesi gibi) tarafından çizilir (Tibuk, 1994). Genel olarak sağ parti programlarından çok farklı bir ideolojik bir ton taşıyan LDP programına göre ‘kendi kaderini eline almış girişimcilerden’ kurulan bu parti kendini ‘devletten beklentisi olmayan, devletçiliğe karşı bireyin yaratıcı ve üretici gücünü savunan’, temel hedef olarak ‘halkın liberalizmi benimsemesi ve liberal demokrasinin gelişmesini’ hedef alan ve ‘sokaktaki sıradan insana’ dayanan bir hareket olarak sunar. Türkiye’deki diğer sağ partilerin serbest piyasacı önerileriyle aynı çizgide ama çok daha radikal görüşler sunmasının ötesinde, program metninin ayırt edici yönü, devlet yapısı ve toplumsal yaşam konusunda da aynı liberal izleğin tutarlı biçimde sürdürülmesidir.⁹

⁸ Babanın küçük esnaf olduğu bir Laz ailede doğan Tibuk çok küçük yaşından itibaren hayatını kazanmak ve ailesine bakmak zorunda kalmış, çok çeşitli işlere girip çıkmış, başarılı bir öğrenci olarak burslu okuma fırsatları yakalamış birisi. AFS ile kazanmış olduğu İngilizcesi sayesinde rehberlik ve diğer işlerde Amerikalılarla içli dışlı olmuş ve hep çalıştığı için uzak kaldığı SBF’den mezun olduktan hemen sonra turizm sektöründe bir şirket kurarak şirketini hızla büyütmüş olan bu kişiliğin temel özelliği çok girişimci, cesur, kararlı, iyimser ve zeki olması gibi görünüyor. Sadece bu kişilik özellikleri sayesinde değil, aynı zamanda 80 sonrasında ANAP ve Özal’a yakın bir işadamı olmak vasfıyla da büyütmüş olduğu Net Holding (1980), hisseleri yurtdışında satılan ilk Türk şirket olur. Ancak Tibuk, Özal’la arasının bozulması sonrasında kamu bankalarıyla yaşadığı sorunlara bir de Körfez Krizinin etkileri eklenince zor duruma düşer. İstanbul’da Dalan ile iyi, Sözen ile kötü ilişkiler geliştirdiği için gelgitlerle dolu bir yatırım grafiği çizer. Tibuk genel olarak kamu bankaları ve devlet ile iyi ilişkiler kuran bir sermayedar değil, zıtlaşan bir profil sunar. Özal’ı ve 80’li yılları genel olarak çok olumlu gören Tibuk, ANAP’tan gelen ‘kuruculuk’ teklifini o zamanlar BTP’ye sıcak baktığı için reddeder. Ardından, bir de ‘devletçi olmasına rağmen siyasi yasaklı olduğu için’ Demirel’e destek verdiği için Özal’la arası bozuşur. Siyasi yasaklar ve darbeler konusunda DP döneminden gelen bir hassasiyet taşıyan, bir ara DP’nin başkanlığına yarışıp kazanamayan, Ecevit için K.Evren’e mektup yazmış ve Barış Derneği Davası sanıklarının desteklemiş olan enteresan bir ‘sağ’ profil çizen Tibuk, 26 Temmuz 1994’de Liberal Partiyi kurar.

⁹ Programda BM ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin anayasada Türk toplumuna özel hiçbir hükme yer verilmeyecek şekilde öne çıkarılması; sağlık

Küçük-etkin devlet ile serbest birey-toplum ikilisine dayalı bir siyasal evren öngören, Türkiye'nin tüm sorunlarını bu ikiliye referansla çözmeyi vaat eden bu metin kent ve belediyeleşmeye ilişkin öneriler kısmında neo-liberal bir mentaliteyi ilginç biçimde ele vermektedir. Bu görüşler bize, somut toplumsal sorunlar kaale alındığı zaman LDP türü bir liberal söylemin ne düzeyde ve ne anlamda 'kurucu-otoriter' bir devlet müdahalesine teşne olduğunu gösterir niteliktedir. Dahası burada söz konusu müdahalenin sınıfsal karakteri de belirgin biçimde açığa çıkmaktadır¹⁰.

2000'lerde Neo-liberalizmin Dönüşümü

2000'ler son yirmi yıllık neo-liberal düzenin şiddetli bir iktisadi kriz görünümünde patlak vermesiyle açıldı. Kriz ve ardından gelen 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında Türkiye siyaseti baş döndürücü bir hızla yenilenmeye başladı. Seçim öncesine damgasını vuran küresel entegrasyon ve siyasal yenilenme baskısı bağlamında yeni bir siyasal merkez arayışı, seçim sonrasında hızlandı. Seçim öncesinde Kemal Derviş'e doğru yönelen bu arayış, sırasıyla YTP ve CHP'de dolandıktan sonra sandıktan çıkan sürpriz partinin söz konusu 'davaya' talip olmasıyla hemen ona doğru yöneldi. Kasım seçimlerinin sonucunda AKP'nin son on yılın koalisyonlar dönemine son veren büyük seçim zaferinin yanısıra, CHP dışında eski döneme damgasını vuran partilerin tümünün meclis dışında kaldığı iki partili bir meclis yapısının oluşması, 90'lı yılların sonuna işaret eden ve burjuva hegemonyanın kurulması için yeni bir açılım sağlayan bir gelişme olarak görülebilir (Özkazanç, 2002). Seçimlerinin hemen ardından patlak veren Irak savaşı ve sonrası gelişmelerle tanımlanan bu yeni konjonktürde Türkiye'nin son yirmi yılda geliştirdiği türden bir neo-liberal dönüşümün yapısal sınırlarına dayanmış olduğu ortaya çıkıyor ve daha rasyonel bir evreye geçişin hukuki ve siyasi çerçevesi örgütlenmeye çalışılıyor. Şubat 2001 krizinin ardından başlatılan yapısal reformlar ve yasal düzenlemeler ve hemen

sisteminin tümüyle özelleştirilmesi önerisinin yanısıra, eğitimin de nihai olarak devletin tümüyle el çekeceği bir alan olarak görülmesi; Tevhid-i Tedrisat'ın gözden geçirilmesi; devletin nüfus politikası gütmemesi; devletin bir kültür politikasının olmaması ve her dilde eğitim ve iletişim özgürlüğü gibi görüşler dikkat çeker.

¹⁰ Programda kent bir girişim nesnesi olarak kurulmakta, belediyeleşme anlayışının da kentin ekonomik gerçeği üzerine bina edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. 'Kent'in zorunlu olarak hizmetlerin kaliteli olacağı pahalı merkezler olmasının sağlanmasına' dayalı olan çağdaş şehircilik anlayışı, gayrimenkul rantının (vergilerin) artırılıp kent yönetime aktarılmasını ve tüketim vergilerinin de artırılmasını gerektirmektedir. Metin bir yandan kentteki ve özellikle kent merkezlerinde gayrimenkul sahiplerine 'şehir rantı şahıslara peşkeş çekilmemelidir' gibi gayri-liberal bir üslupla yaklaşırken öte yandan 'bedava ekmeğe ve süt dağıtmak yüzkarası bir popülizm' olarak nitelenmekte; sokak satıcıları ve gecekonducuların kamu malı gaspına dikkat çekilmekte; tüm gecekondu tapularının iptal edilmesi ve buralarda yaşayanların başka şehirlerde yapılacak toplu konutlarda (LDP büyük kentlerde toplu konutlara da karşıdır) iskan edilmesi önerilmektedir. (Tibuk'un İstanbul'a vize koyma önerisi de bu bağlamda yerli yerine oturur).

ardından AKP'nin başlattığı AB atağı, Türkiye'de farklı bir evreye geçişin başladığını gösteriyor. Bu konjonktürde 80 sonrasıyla süreklilik ve kopuş dinamikleri içinde hem yeni bir yönetim zihniyetinin nüveleri oluşuyor hem de liberal düşünce önemli bir yenilenme evresinden geçiyor. Bu yenilenmenin önemli göstergelerinden birisi, neo-liberal piyasa fetişizminin yakın geçmişte örgütleyicisi olan medyada sorgulanmaya başlanmış olmasıdır. 2000 sonrasında piyasa fetişizmi iki temel uğrakta sınanmış ve her birinde neo-liberaller kendi ideolojilerini çok daha çıplak biçimde savunmaya zorlanmışlardır. Bu uğraklardan ilki, Şubat krizinin sonuçlarının Öteki Türkiye tartışması üzerinden sorgulanması oldu. İkinci temel uğrak, Irak savaşı bağlamında gündeme gelen piyasa tartışmasıydı. Her iki uğrakta da neo-liberal mentalite piyasa fetişizmi ile güç fetişizmini organik bir bağlantı içinde sunarak kendini kamuya daha açık etti. Böylece her seferinde maskesi biraz daha aralanmış oldu.

2001 Krizi ve 'Öteki Türkiye' Tartışması

'Öteki Türkiye' tartışması bağlamında hem medyanın cürekâr ve özgüvenli liberal bakışında bir kırılma gerçekleşti hem de Türkiye'ye has neo-liberal duyarlıklar bir kez daha ortaya serildi. Tartışmanın bağlamı medyanın 2001 krizinin toplumsal etkilerine ilişkin duyarlılığın artması ve ciddi bir sosyal patlama beklentisi içine girmesi oldu. Bu bağlamda Serdar Turgut'un başlattığı tartışma, medyadaki bazı köşe yazarlarının ülkeyi krize sokan ekonomik ve sosyal politikaları sorgulanmaya başlamalarına vesile oldu. Bu sorgulama aynı zamanda kendi kurucu söylemine yönelik bir eleştiriyi de kapsadığı ölçüde medyayı kendi içinde çatışmaya sürükledi. Hegemonik iktisat söylemi içinden konuşanlar öncelikle nesnelci/pozitivist bir anlayışla, karşıtlarını doğal yasalara cahilce karşı çıkan, nesnel gerçekliğe karşı ideolojik kaygıları dayatan aktörler olarak kodladılar. Hâlâ üst perdeden bir tonla konuşan bu söylemin buna rağmen kendine olan güveninin biraz sarsıldığı ve giderek daha hiddetli bir üslubu benimsediği görüldü. Bunun nedeni, Türkiye'nin mevcut durumunun, artık eskisi gibi pembe bir tablo çizmeyi imkansız kılmasıydı. Bu tartışmada bazı yazarların egemen iktisat ideolojisinin kendisi, medyanın ekonomik göstergeleri okuma biçimleri, iktisat ideolojisinin sınıfsal doğası, IMF politikalarının yapısal sınırları, serbest piyasanın ne olduğu çerçevesinde geliştirdikleri eleştiriler, yine medyanın önemli figürleri tarafından yanıtlandı. Ekonomiyi borsa endeksi, döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon oranı göstergeleri yoluyla okuyan gazetecileri eleştiren ve salt enflasyonu düşürmeye odaklanmış bir iktisat politikasını işsizlik ve yoksulluk sorununu göz ardı etmekle suçlayanlar, karşılığında bir kez daha 'popülist' sıfatıyla damgalandılar.

Turgut'un ifadesiyle 'Öteki Türkiye', ekonominin sadece 6 milyon kişi için çalıştığı bir ülkede, geriye kalan ve 'olmasa da olur' diye görülenlerin tümünü ifade ediyordu (13 Temmuz 2000, Hürriyet). Turgut, geçim sıkıntısı çeken umutsuz çoğunluğun durumuna işaret etmenin ötesine geçerek, IMF politikalarını eleştiriyor, "sadece işsizlik üreten, hayvancılık ve tarımın bilim ve altyapısının eğitime yatırım yapılmayan bir ülkenin geleceği olmadığından" söz ediyor, hatta daha da ileri giderek "bir büyük kalkınma stratejisi uygulanmadıkça kurtuluş olmadığını" bile yazıyordu (13 Temmuz 2000, Hürriyet). Öte yandan Turgut'un 'Öteki Türkiye' insanlarına gösterdiği ilginin sistemin rasyonelleşmesiyle ilgili olduğu açıktı çünkü "zaman kavramı olmayan, devrime bile vaktinde gelmeyen, emeğiyle geçinen bu insanları rasyonel mantık çerçevesinde anlayabilmek ve anlatabilmek mümkün değildi". (21 Temmuz 2000, Hürriyet) Dolayısıyla

bu feryâdın hedefinin devrim değil, sermaye güçlerinin akla davet edilmesi olduğu açıktı. “Gündelik para kazanma hırsı ve keyif içinde olanlar, iç piyasanın bu kadar daralmasının ve orta sınıfın yok edilmesinin sonuçta sermaye için de (özellikle sanayici) kriz anlamına geleceğini görmekten uzaktılar”. Öte yandan bu krizden çıkmak için Özal gibi ‘cüretkâr, hayâl gücü olan, büyük düşünen, riske girecek bir lidere ihtiyaç duyulduğuna” inanan Turgut, kapitalist piyasa sisteminin gerektirdiği rasyonel kararların alınması amacıyla, sistemin rasyonelleşme programının uygulayıcısı olarak gördüğü Derviş’in “temizlik hareketini” destekliyor ve hareketin selâmeti için seçimlerin yapılmasına bile karşı çıkıyordu (22 Mart 2001, Hürriyet). Nihayet, kendisini eleştiren ekonomistlere yönelik olarak üslubunu sertleştirerek, ‘mesleki ve vicdanı açıdan sıfırı tüketmiş olan televoleci ekonomistleri’, ülkenin 6 milyonluk kısmına bakarak ‘her şey mükemmel, Türkiye ilerliyor’ diyenleri bu düzenin devamından çıkarı olan kimseler olmakla suçluyordu. (12 Temmuz 2000, Hürriyet)

Turgut ve ona destek veren gazetecilere karşı medyanın neo-liberalleri hemen büyük bir saldırıya geçtiler. Ağır küfürlerin bile sarf edildiği bu hararetli tartışmada D.Gökçe ‘Ankara akademik sol ekolünden kaynaklandığına’ inandığı bu tür görüşleri savunanları, “gini katsayısı nedir bilmeden gelir dağılımı konusunda ahkâm kesmekle”, “demode fikirleri pişirmekle”, “ebedi kötümser yapıda insanlar” olmakla ithâm etti (16 Temmuz 2000, Akşam). Bu durumda, Turgut ve benzerlerine yönelik olarak popülizm veya neo-popülizm suçlaması yapanlar farklı yollar izlediler. Örneğin Gökçe gibi ‘militanlar’, gelir dağılımı eşitsizliğinin üretkenlik farklarının doğal ve meşru bir sonucu olduğunu ve istikrar programının iyi gittiğini söyleyebiliyorlardı. Gökçe gelir dağılımıyla ilgili eleştirileri, “çalışmayana avanta verilirse, çalışıp üretene ceza kesilirse daha mı adil olacak” sorusuyla karşıladı (16 Temmuz 2000, Akşam). Benzer şekilde medyanın en militan liberal yazarlarından G. Göktürk de “eşitsiz gelişmenin zaten kapitalizmin doğasında olduğunu, gelir dağılımı adaletsizliğine bir ahlâk sorunu olarak yaklaşamayacağını; kapitalist kârın hırsızlık olarak görülmesinin arkaik bir düşünce olduğunu” belirtiyor ve “kollektivizmin tüm kaba sabalığıyla hortlatılmasına” karşı bizi uyarıyordu (18 Temmuz 2000, Sabah) Daha ‘ılımlılar’ ise, gelişme yolundaki ülkelerde gelir dağılımı bozuk olmasının doğal olduğuna ancak bizde enflasyonunun uzun sürmesi ve yüksek olması nedeniyle sorunun ağırlaştığına işaret ederek, enflasyonun düşürülmesini öngören mevcut istikrar programının tavizsiz uygulanmasını riske atan bu tür popülist eleştirilerden kaçınılmasını öğütüyorlardı. Örneğin G. Ökçün, istikrar programının yoksulların durumunu

kötüleştirebileceğini teslim ediyor ancak “yoksullukla mücadelenin ekonomik bir konu olmayıp, sivil toplumda dayanışma içinde çözümlenmesi gereken dolayısıyla ekonomistlerin değil sosyologların alanına giren bir konu” olduğuna inanıyordu. (6 Eylül 2000, Radikal). E. Özkök de benzer şekilde, “ekonomi değil, popülist ve sosyal kavramlarla konuşanların enflasyondan hiç bahsetmediklerini”, “son otuz yıldaki gelişmeyi de iyi değerlendirmediklerini” yazıyordu. (15 Temmuz 2000, Hürriyet). Sonuçta neo-liberallerin hepsi artan yoksulluğa ve popülizme rağmen programın tavizsiz uygulanması gerektiğinde birleşiyordu.

Savaş ve Emperyal Siyaset

Ne pahasına olursa olsun kendi yarasını alternatifsiz olarak dayatan, yol açtığı hiçbir şey için sorumluluk kabul etmeyen ve kendi söylemine dışsal bir gerçeklik tarafından sınılanmayı reddeden piyasa fikrine dayalı neo-liberalizm, söz konusu ‘gerçeklik’ üstü örtülemeyecek kadar çıplak bir hâl almaya başlayınca giderek ‘daha kıyıcı’ ve ‘barbar’ bir vasıf kazanmaya başladı. İnsel’in tabiriyle bu ‘modern liberal barbarlık’ sahip olunan mülk üstünlüğüne bağlı bir toplumsal ilişkinin sonuçlarının meşruiyeti üzerine kurulmuş bir dünyayı savunuyor, eşitsizliğin aslında bir nimet olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu (18 Ağustos 2002, Radikal) Söz konusu barbarlık, son olarak meclisin Irak savaşıyla ilgili çıkarmaya çalıştığı tezkere bağlamında yeniden ve şimdiye kadarki en cüretkâr biçimiyle ortaya çıktı. Savaş savunusu ile piyasa fetişizminin iç içe geçtiği bu özgül bağlamda neo-liberal söylem kendini bütünsel bir emperyal güç siyaseti savunusu olarak açığa vurdu. Türkiye’nin Irak’a müdahale operasyonuna katılımını öngören tezkere öncesi ve sonrasında medyadaki Amerikan savunuculuğu ile piyasa savunuculuğu çok ilginç biçimlerde iç içe geçti. Neo-liberal savaş taraftarlarının söylemi, ‘Saddam’ı destekleyen üçüncü dünyacı otoriter-sovyetik-planlamacı’ vb karşı küresel piyasanın ve onun askeri gücü olarak görülen ABD gücünün savunusuna dayanıyordu. Medyada bu neo-liberal zihniyetin en iyi temsilcisi her zamanki gibi yine E. Özkök oldu. ‘Gerçek’, ‘gerçekçilik’, ‘akıl’, ‘mantık’, ‘rasyonalite’ gibi terimlerle örülen bu söylemde neo-liberalizmin tüm taktiklerinin ürkütücü bir bileşimini bulmak mümkündür¹¹. Bu kavramlar altında iletilen

¹¹ Özkök, ‘Türkiye’nin çıkarını, “bu savaşın bir an önce patlayıp mümkün olan en kısa sürede bitmesine ve Saddam’ın devrilmesine” indirgiyordu. Bu tür bir süper/emperyal güç tarafından büyülenmiş olma halini destekleyen sözde-siyasal analiz ise şöyleydi: Savaş meclis ne derse desin çıkacağına göre, Türkiye’nin bu savaşın kısa ve uzun vadeli tüm olumsuz etkilerinden kendini korumak ve bölgedeki müstakbel gelişmelerin dışında kalmamak için Amerika’ya yanaşması aklın gösterdiği tek yoldu. (27 Şubat) Bu olumsuz etkilerden sürekli olarak büyük felaket senaryoları olarak söz eden Özkök, birbirine bağlı iki felakete karşı bizleri uyarıyordu: ilki, tezkerenin reddi nedeniyle daha savaş başlamadan borsanın düşmüş, faizler ve doların da yükselmiş olmasının işaret ettiği üzere ülkenin büyük bir ekonomik krize sürükleniyor olmasıydı. Dahası Özkök, Körfez savaşında Türkiye’nin uğradığı zararı hatırlatarak, “bu sefer aynı şeyi yaşamamak için Amerika ile para pazarlığına girilmesini de” açıkça destekliyordu. Ret kararından sonra Türkiye’ye sıçrayacak olan savaş yangını, ekonominin bu gerçeğe göre yeniden yapılanması, yani daha önce reddedilen IMF programının en katı ve tavizsiz şekilde uygulanması için meşru bir gerekçe olarak öne sürüyordu. Üstelik şimdi kimsenin, “hele hele savaşa hayır mitinglerine katılan işçi ve memur örgütlerinin bu programa itiraz hakkı” olmayacaktı. İkinci büyük felaket, Amerika’ya istediği desteği vermediği için Türkiye’nin bölgesel bir güç olma şansını kaybedeceği senaryosuydu. Tam da bu noktada Özkök’ün doğal felaket karşısında duyduğu acizlik duygusunun yerini, egemen güce yanaşarak ona bağlı bir alt-güç olma fırsatının verdiği umuda bıraktığını ve ‘büyük devlet olma’ dersleri vermeye başladığını gördük. (21 Mart) Buradaki seçim, “izolasyonist bir politika sonucu kendi içine kapanan ve stratejik önemini kaybeden bir ülke olmak” ile “700 yıllık Osmanlı mirasını yeniden yorumlayarak çok güçlü bir bölge devleti olmak” arasında idi. Ona göre ret kararı ile bu fırsatın tepilmiş olması sonucunda Kuzey Irak’taki Türk askerinin hiçbir hukuki meşruiyetinin kalmamış; Kürt Devletinin kurulmasını savaş nedeni sayan Türk politikası artık geçersizleşmiş ve Türkiye’nin Türkmenlere yönelebilecek şiddetin de sorumlusu olmuştur. (27 Şubat). Ret kararı Türkiye’yi savaşa sürükleyecektir. Tüm bu olası gelişmeler, doğal bir güce karşı gelmiş olmanın kefareti ödemenek, Süper Güç tarafından cezalandırılmak olarak sunuluyordu. Öte yandan bu çıplak

mesajlar ise şunlardı: siyasal eleştiri, irade ve karşı çıkmayı temsil eden tüm değer ve kurumlara karşı (aydınlar, solcular, savaş muhalifleri, meclis ve kamuoyu gibi) büyük bir öfke ve aşığılama; siyasal olayları bir tür ilahi takdir ya da doğa olayı/felaketi olarak gösterip insanları korkutma; bu ilahi güç karşısında büyülenmişlik ve acizlik hâli. Özkök'ün yaklaşımı öncelikle Türkiye'nin tezkere ile savaşta aktif bir rol oynama tercihi yaptığıının radikal bir inkârına dayanıyordu. 'Bu bizim savaşımız değil', 'biz bu savaşta taraf olmuyoruz' ve 'tezkere savaş ile barış arasında bir seçim değil' türünden ifadeler kendi irade ve sorumluluğunu hiçleştiren bir yaklaşımı ifade ediyordu. Bu inkâr ve hiçleştirme, meclis evet dese de demese de bu savaşın mutlaka olacağı, 'süper gücün geri vitesinin olmadığı'nın' kabulüne yaslanıyordu (18 Mart 2003, Hürriyet). Özkök, Amerika'nın müdahale kararını, hiçbir şekilde değiştirilemeyecek olması bir yana, sorgulanması bile anlamsız olan mutlak bir karar olarak görüyor ve ne yasal ne ahlâki bir değerlendirmeye gerek duymuyordu. Yaptığı 'siyasal' değerlendirme ise, doğal bir felakete karşı karşıya kalmış aciz bir insanın verdiği tepkiye benzer bir ruh hâlinin ötesine geçmiyordu. Özkök'ün söyleminde bütün zenginliği ve apaçıklığı ile kendini sergileyen neo-liberal mentalitenin farklı boyutları tezkere öncesi ve sonrası konjonktürde medyadaki etkili figürlerce dile getirildi. Bunlardan biri olan H. Uluengin'in kendisini Amerikan uşağı olara görenlere cevaben yazdığı bir yazıda sarf ettiği şu sözler söz konusu zihniyetin ruhunu çok iyi özetliyordu: "Ama hayâl ile gerçeği, öznel ile nesnel, ütopya ile reel politiği karıştırmıyorum, vicdanen ve siyaseten reddettiğim o savaş benim iradem dışında mukadder olduğuna göre yine ona bulaşmak zorunluluğunu biliyor ve savunuyorum. Böyle

gerçekleri görmeyenler "Türkiye savaşa girmesin demagojisi yapan barış yanlıları" ile "işî Saddamcılığa vardiran" sol ve aydın kamuoyu oluyordu. (2 Mart, 23 Mart) "Olayı savaşa karşı olmaya indirgeyen" bu çevreler (özellikle savaşa hayır mitinglerinde öne çıkan sol ve marjinal Kürt örgütleri) "meclis üzerinde insafsızca ve tek yanlı bir baskı uyguluyor; "aydın kisvesi altında bir tür manevi zorbalık yapıyorlardı", (3 Mart, 7 Mart) Özkök, bizdeki "sözde aydınları" Amerikalı aydınlarla kıyaslayarak, onların savaşa karşı çıkma hakları olduğunu çünkü sadece onların savaşı caydırabileceğini yazıyor ama tüm bu aydın muhalefetine rağmen derin Amerika'nın 'gerektiğinde savaşmayı bildiğini' de eklemeyi unutmuyordu. (7 Mart) Özkök'ün öfkesi sol ve aydın kesimle sınırlı kalmıyor ve sözkonusu "manevi terörden etkilenen meclise" de yöneliyordu. Böylece meclise ve meclis şahsında bir toplumun siyasal karar alma süreç ve haklarına en ufak bir saygı beslemeyen tavrını açığa vuruyordu. Meclis ve yöneticilerin böyle durumlarda kamuoyunu önemsememeleri gerekiyordu, çünkü "böyle anlarda kamuoyu mu yoksa gerçeklerin empoze ettiği cesur kararlar mı ikilemi karşısında ikincisini seçenler büyük politikacı olur". (21 Şubat) Tezkere öncesinde meclisi hiçbir alternatifi olmayan bu kararı mutlaka alması gerektiği konusunda uyarın Özkök, ret kararının ardından köpürdü. İlkın, ret kararını tüzük zorlamasıyla 'alınmamış bir karar' olarak görüyordu. "Vahim bir tarihi hata yaparak Türkiye'yi felaketten felakete sürükleyecek olan bir süreci başlatmış olan meclis bu bedeli ödemeli", "hayır oylarının sahipleri açıklanmalı" ve ülkenin başına gelecek olan felaketleri milletvekilleri kişisel olarak paylaşmalıydılar. (4 Mart) Özkök eğer krizde işçilerin % 30'u işsiz kalırsa milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanlığı personelinin de % 30'unun görevinden ayrılmalarını öneriyordu. (3 Mart)

bir şey çelişki değil, onun bunun uşağı ve mandacısı olmak değil, bugünkü dünya ve bölge konjonktüründe hayatın dayattığı bir gerçek” (6 Mart 2003, Hürriyet).

Derviş, Sol Liberalizm Tartışması ve AKP

2000’lerin başından itibaren yaşanan gelişmeler nedeniyle son yirmi yıla damgasını vuran neo-liberal hegemonyanın sarsılmaya başladığı söylenebilir. Öte yandan Türkiye’de piyasa toplumunun ve burjuva hegemonyasının gelişiminde yeni ve daha etkin bir evreye giriyor olduğumuz da doğrudur. Bu evre, küresel entegrasyon doğrultusunda Türkiye’deki siyasal ve iktisadi sistemin rasyonelleşmesi arayışları tarafından şekillenmektedir. Söz konusu arayış seçim öncesinde K. Derviş şahsında somutlanmıştır. Şubat krizinin hemen ardından koalisyon hükümetinin ekonomiden sorumlu bakanı koltuğuna oturtulup kriz yönetimini devralan K.Derviş etrafında dönen ‘sosyal liberalizm’ tartışması da 2000’lerin başında Türkiye’de liberal söylemin gelişim dinamiklerini açığa vuran zengin bir malzeme oluşturdu. Uzun süredir yeni bir ‘kurtarıcı’ bulmak/pazarlamak adına yeni isimler peşinde koşan medya’nın büyük desteğiyle karşılanan Derviş, önceki ‘kurtarıcı’ adaylarından farklı olarak hem konjonktürün hem de kişisel özelliklerinin yardımıyla sadece medya nezninde değil, orta sınıflar nezninde de önemli bir popülerlik kazandı (Kaplan, 2001). Derviş merkezinde örgütlenen arayışlar, Türkiye’nin egemen güçlerinin geçmişten gelen ya da yeni kurulan; kendini merkez sağda ya da solda tanımlayan herhangi bir partiye ‘radikal merkez’ misyonu yüklemeye ne kadar hazır ve muhtaç olduğunu gösteriyordu. Bu arayış o kadar güçlüydü ki CHP’nin beklenen seçmen desteğini kazanamaması ve AKP’nin seçim zaferi ve ‘istekliliği’ karşısında aynı misyonun bu kez ona yüklendiğini gördük. Bu noktada burjuvazinin uzun dönemli hegemonik çıkarları için en fazla gayret sarf edenin, kendini doğrudan bir sermaye gücü olarak değil, kendi özgül ‘mağduriyetini’ bir demokrasi sorunu olarak kurmaya çalışan bir parti olması çok anlamlı. Bu kesimin piyasa ile siyasallığı bir araya getirme mantığı, ANAP benzeri ama artık AB konjonktüründe çok daha kolaylaştırılmış bir liberal-muhafazakâr sentez olarak işliyor. Seçim öncesinde Derviş’in sahiplendiği bu misyon, Türkiye’deki sistemin iktisadi ve siyasi olarak küresel entegrasyon hedefiyle yeniden yapılandırılmasıydı. Bu bir yandan Türkiye’nin yirmi yıldır düşe kalka izlediği serbest piyasacı rotanın rasyonelleştirilerek derinleştirilmesini, bir yandan da gerek sosyal patlama endişesi, gerekse de Dünya Bankası ve AB kriterleri tarafından gündeme sokulan ‘sosyal’ boyutun işin içine daha fazla katılmasını gerektiriyordu. Böylece Derviş’in ifadesiyle ‘sosyal-liberal’ sentez 90’ların YDH söyleminin yeniden canlanmasını şeklinde dışavurdu. Derviş, koalisyondaki görevi

sırasında bu sentezin ‘sosyal’ değil ‘liberal’ kısmıyla ilgili üstüne düşen görevi yerine getirip, seçim öncesi girdiği CHP’nin seçim bildirgesine damgasını vurmayı başardı. Aslında 1994 yılından itibaren ekonomi programını bu rotada yeniden şekillendirmiş olan CHP, Derviş’le birlikte sadece ‘liberalizminin’ altını daha kalın çizgilerle çizmiş oluyordu. Öte yandan ne yazık ki Derviş, 28 Şubat ve darbeler üzerinde yaptığı yorumlardan anlaşılacağı üzere YDH’nın siyasi konulardaki liberal-demokrat söylemini CHP’ye taşımadı. Seçim sonrasında sergilediği muhalefet stratejisinde CHP, liberal küresel entegrasyon hamlesi karşısında asıl olarak devletçi refleksler vermenin ötesine geçemedi.

Sonuç Yerine

Türkiye’de neo-liberal dönüşüm ile liberal eleştirilerin paralel gelişimi ve gerilimli ilişkileri neyi gösteriyor? 80 sonrasında piyasa ile otoriter devlet arasında kurulan bağıntı yerini piyasa ile liberal-demokrasi arasında yeni bir senteze bırakmaya mı hazırlanıyor? Küresel entegrasyon merkezinde piyasacı kaygılar ile liberal-demokratik temaların birleşmesinin yapısal sınırları nelerdir? Bu sürecin kendini ‘muhafazakâr-demokrat’ olarak niteleyen bir parti tarafından yönlendiriliyor olmasının anlam ve önemi nedir? Bu süreçte Türkiye’de piyasa, toplumsallık, kamusallık, demokrasi gibi kavramların özgül anlamları nasıl değişmektedir? Sürekli olarak ‘radikal merkez’ arayışı içine giren Türkiye’de sağ ile solun ötesinde aranan yol, Türkiye’yi nasıl bir siyasal toplum olmaya doğru sürüklemektedir? Bu radikal merkezin AKP ya da ‘yenilenmiş’ bir CHP tarzında kurulması yönetim taktikleri ve teknolojileri açısından ne gibi farklar yaratacaktır? Bu ve benzeri soruların yanıtı Türkiye’nin geleceği açısından hayati önem taşıyor. AKP’nin Türkiye son yirmi yılını kabusu çeviren neo-liberal momentin bir evresinden yeni bir evresine geçmeye hazırlanıyor. Bu uğrakta en önemli değişken AB sürecinde siyasal alanın önünün açılıyor olması. Ancak bu ‘açılımın’ son derece sınırlı bir ufku var. Demokratikleşme çabalarının yine merkezi devletçi bir tavırla ve sermaye bakış açısıyla gerçekleştiği çok açık. Kürt sorunu ve Kıbrıs gibi önemli açılımlar konusunda itici kuvvetin AKP’nin liderliğine soyunduğu sermaye çevrelerinin küresel entegrasyon hedefi olduğu görülüyor. Bu da Türkiye’nin otoriter-devletçi geleneğinden kaynaklanan ‘siyasal sorununun’ asıl olarak piyasa önünde engel hâline geldiği için çözülmeye çalışıldığı gösteriyor. ‘Siyasal sorunun’, ‘sosyal sorun’ göz önüne alınmadan ‘teknik’ biçimde çözülmeye çalışılması ve bu süreçte demokratik halk iradesinin esamesinin okunmaması, süreci otoriter-devletçi ve giderek daha faşizan-ırkçı tepkilere açık hâle getiriyor. Piyasa eleştirisi ile siyasal hak ve özgürlükleri birleştiren bir radikal demokrat söylemin yokluğunda, neo-faşizm tehdidi sosyal sorun ile otoriter devletçiliğin sentezi olarak küresel uğrakta karşı atağa geçmek için

bekliyor. Türkiye’de radikal demokrat bir bağlamda hak ve özgürlüklerin mücadele verilmesinin önündeki en temel engel, siyasal çatışma ekseninin hâlâ küresel-liberal ile ulus-devletçi-otoriter kamp arasında kuruluyor olmasıdır. Bu ikilemi kırmanın tek yolu da piyasacı öğeler ile liberal-demokratik öğeler arasındaki eklemlenmeye karşı içe-kapanmacı-otoriter devletçiliğe sarılmak değil, siyasal özgürlük sorunlarını ciddiye alarak piyasa eleştirisi ile bütünleştiren bir perspektif geliştirmektir.

Referanslar

- Bali, Rifat N. (2002), *Tarz-ı Hayattan Life Style’a*, İstanbul: İletişim
- Barry, Andrew (1996) (der), *Foucault and Political Reason*, London: UCL Press
- Bayramoğlu, Ali. (1994), Globalleşme ve Yerelleşme Gerilim Hattı, *Makale, Yazı ve Bildirilerle YDH*, YDH Yayıncılık
- Bayramoğlu, Ali. (2001), *28 Şubat: Bir Müdahelenin Güncesi*, İstanbul: Birey Yayıncılık
- Boratav, Korkut.(1991), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek
- Boyner, Cem. (1994). ‘Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır’, *Makale, Yazı ve Bildirilerle YDH*, İstanbul: YDH Yayıncılık
- Burchell, G. vd. (1991), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, University of Chicago Press
- Coşar, Simten. (2000), ‘Küreselin Neo-liberal Görüntüleri: Tarihin Sonu mu?’, *Global-Yerel Eksende Türkiye*, A.Y.Sarıbay / E.F.Keyman (der), İstanbul: Alfa Yayın
- Doğaner, Seçkin. (1999), *Soygunun Öteki Adı: Devlet İhalesi*, İstanbul: İletişim

- Hardt, Michael/Negri, Antonio. (2001), *İmparatorluk*, İstanbul: Ayrıntı
- Heelas, Paul / Morris, Paul.(der) (1992), *The Values of the Enterprise Culture*, London: Routledge
- İnsel, Ahmet. (2004), *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İstanbul: Birikim
- Kaplan, Sefa. (2001), *Kemal Derviş: Bir 'Kurtarıcı' Öyküsü*, İstanbul: Metis
- Mahçupyan, Etyen (1994). 'Kimlikler Demokrasiden Demokratik Kiřilięe', *Makale, Yazı ve Bildirilerle YDH*, YDH Bayın ve Yayın
- Özal, Turgut. (1991), *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, GB: K. Rüstem & Brother
- Özal, Turgut. (1993), 3. İzmir İktisat Kongresi Konuşması, *İkinci Cumhuriyet Tartışmaları*, M. Sever/C. Dizdar içinde
- Özkazanç, Alev. (1998a), *Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu:1980'li Yıllarda Yeni Sağ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özkazanç, Alev. (1998b). 'Türkiye'de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü', *Mürekkep*, s.10/11
- Özkazanç, Alev. (2002), '3 Kasım Seçimi ve Sonuçlarına Dair', *SBF Dergisi*, s.57(4), Ekim-Aralık
- Polanyi, Karl. (1996), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: Alan
- Saner, Ali İhsan. (2000), *Devletin Rantı Deniz*, İstanbul: İletişim
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet/Yayla, Atilla. (1998), 'Türkiye'de Liberalizm', *Liberal Düşünce*, s.10-11
- Sever, Metin ve Dizdar, Cem. (1993), *İkinci Cumhuriyet Tartışmaları*, İstanbul: Başak
- Tibuk, Besim. (1994), İnsan Hakları ve Demokrasi, *Genel Başkan ile Sohbet:2*
- Tibuk, Besim. (1999), *Asabı Bozuk bir Adamın Portresi, Söyleři*, Işıl Alatlđ, K. Hakan Çizem, Dem Yayınları
- Turgut, Serdar. (2000), *Öteki Türkiye*, İstanbul: Parantez
- Yayla, Atilla. (1996), Pratikteki Açmazlarıyla Liberalizm ve Liberal Düşünce Topluluğu', *Liberal Düşünce*, s. 1
- Wallerstein, Immanuel. (1998), *Liberalizmden Sonra*, İstanbul: Metis
- Yeldan, Erinç. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim